

בינ"ו עמ"י עש"ו

קונטרס

מגיד דבריו ליעקב

תניינא

שיחות מוסר על סדר פרשיות השבוע

כולל

דברי חיזוק והתעוררות
בענייני עבודת ה'

נסדר ונערך משיחות מוסר
שנאמרו במקהלות על ידי
הגאון הגדול

רבי יעקב חיים סופר שליט"א
ראש ישיבת 'כף החיים'

בצירוף חידו"ת על הפרשה



פרשת שמות



ירושלים עיה"ק תוכב"א
תש"פ לפ"ק

שיחות מוסר אלו הנדפסים כאן בס"ד, נסדרו ונערכו מתוך קלטות של שיחות מוסר שנמסרו בשנת תשמ"ו בירושלים ת"ו. ואם שגיתי, איתי תלין משוגתי. ובקשתינו שטוחה לפני המעיינים הי"ו, כי כל שגגה וטעות יתלו בחסרון דעת העורך, ואנא יעמידוני על טעותי.

בסוף החוברת מצורף מאמרים על פרשת השבוע, ממאמרי רבינו שליט"א על התורה כת", אשר רובם רואים אור לראשונה כאן בס"ד.

ניתן להצטרף לרשימת התפוצה

במייל: 8542164@gmeil.com

ניתן להשיג את החוברות
בנקודות המכירה
של י. בלוי בבתי הכנסת

©

כל הזכויות שמורות

אין לצלם להעתיק לשכפל וכל כיו"ב,
בלא רשות מפורשת בכתב מהמחבר

הערות והארות תיקונים יתקבלו בשמחה,
ובעז"ה יתוקנו במהדורה הבאה

להערות והארות
ניתן לפנות בשעות בין הסדרים
לפלאפון מספר 0548-542-164

פרשת שמות

מפתח העניינים

צדיקים חביב עליהן ממונם יותר מגופם / חומרת עוון גזל / האדם צריך לעשות השתדלות והקב"ה יסייע בידו / בשעה שישראל פוסקים מן התורה - יורדת מדת הדין לעולם



מפתח חידושי תורה

- א. בענין וילך איש מבית לוי ויקח את בת לוי..... יז
ב. בענין ויפן כה וכה וירא כי אין איש..... יט
ג. בענין ויך את המצרי..... כא
ד. בענין ויקרא את שמו גרשום..... כב
ה. בענין וידע אלהים דא תשובה..... כג
ו. בענין אם עמרם היה חי בהתגלות הקב"ה למשה בסנה..... כה
ז. בענין ממצרים גאלתנו ומבית עבדים פדיתנו..... כז
ח. בענין ויען משה..... כט
ט. בענין והנה ידו מצרעת כשלג..... ל
י. בענין שמועה וראיה..... לב
יא. בענין ויקח משה את מטה האלהים בידו..... לד
יב. בענין ותקח צפרה צר ותכרת את ערלת בנה..... לה
יג. בענין טעם שבני לוי לא נכללו בגזירת השיעבוד במצרים..... לז



הלימוד בחוברת זו מוקדש לעילוי נשמת

מסעודה בת חסיבה	אליהו מאיר בן סימי	יפה בת עליה
שמעון בן עליה	יוסף בן אסתר	פיבי בת חסיבה
מסעוד בן אסתר	סימי בת חנה	מרגלית בת סימי
יצחק שלום בן צ'לחה חנה	שולמית בת כחילה רחל	יעקב בן עליה

תנצב"ה

צדיקים חביב עליהן ממונם יותר מגופם

בעזרת ה' יתברך נראה כמה הערות בעניני הפרשה ובעניני דיומא.

וילך איש מבית לוי ויקח את בת לוי. כאן מתחיל סדר היוחסין של משה רבינו רעיא מהימנא. רבותינו ביארו שאותו איש מבית לוי היה עמרם, וגדול הדור היה, ובת לוי היתה יוכבד הצדקת, כמו שנראה להלן.

ותהר האשה ותלד בן ותרא אותו כי טוב הוא. ודרשו רבותינו 'כי טוב הוא' - כשנולד נתמלא הבית כולו אורה, וכמו שהביא רש"י. ותצפנהו שלשה ירחים. ולא יכלה עוד הצפינו ותקה לו תיבת גמא ותחמרה בחמר ובזפת ותשם בה את הילד ותשם בסוף על שפת היאור. יוכבד לקחה תיבת גומא בשביל משה. וצריך להבין, מדוע באמת לקחה לו תיבת גמא, ומאי שנא גמא משאר דברים. ורש"י מפרש "גמי בלשון משנה, ודבר רך הוא ועומד בפני רך ובפני קשה". ודברי רש"י הם דברי רבותינו במסכת סוטה (דף יב.).

אולם שם בגמרא הביאו ביאור נוסף מאי שנא גמא, והרי יש חומרים טובים יותר שהיתה יכולה לעשות מהם את התיבה? - אמר רבי אלעזר מכאן לצדיקים שממונם חביב עליהם יותר מגופם. וכל כך למה? - לפי שאין פושטין ידיהן בגזל. ומפרש רש"י, אף על פי שגופו היה משתמר יותר בתיבה של עצים שקשים וחזקים, מכל מקום היות וצדיקים ממונם חביב עליהן לפי שנוהרים ביותר מענין הגזל, לכן לקחה את הגמי, החומר הכי זול שיש.

אנחנו צריכים לחיות את הדברים. יוכבד ילדה בן, ולא סתם בן. ועמרם ויוכבד ידעו מי הוא הבן הזה. הרי בשעה שפרעה גזר את הגזירה שכל הבן הילוד היאורה תשליכוהו, אמר עמרם אם כן בשביל מה לנו ללדת ילדים וסופם יהיה שיזרקו אותם ליאור. עמד ופירש - גירש את אשתו. כיון שראו כל ישראל שכך עושה גדול הדור עמרם, עמדו גם הם וגירשו את נשותיהם.

באה מרים ואמרה לאביה עמרם, אבא, אני חושבת שהגזירה שלך קשה יותר משל פרעה. שפרעה לא גזר אלא על הזכרים, ואתה גזר הן על הזכרים והן על הנקבות. שמע אביה לקולה והחזיר את אשתו. ואמרה לו עוד מרים בנבואה, עתידה אמי להוליד בן מושיען של ישראל. אמא שלי, היא שתלד בן שיגאל אותנו מגלות שחורה זו של מצרים.

ואכן ברגע שנולד משה והתמלא הבית אורה, שהוא סימן מובהק להשראת השכינה ולקדושה, עמד עמרם ונשקה על ראשה ואמר לה, בתי, התקיימה נבואתך.

והנה לאחר שלשה חודשים, 'ולא יכלה עוד הצפינו', אין ברירה ומוכרחים לשלוח אותו ולהוציא אותו מביתו, עמד עמרם וטפח על ראשה של מרים, 'בתי בתי, היכן נבואתך'. הנה עכשיו אנחנו שולחים אותו למי הנילוס, ומי יודע מה יהיה אתו שם (סוטה ג.).

עומדת יוכבד, אמו של משה רבינו, שראתה שנתמלא הבית אורה ויודעת היא ממעלת בנה, וצריכה לקום ולשלוח אותו על פני המים. ומי יודע מה יהיה אתו? - אולי תתהפך תיבת הגמא והתינוק יטבע במים? והנילוס היה גם נהר שורץ תנינים. איך מרגישה אם בישראל שעומדת במצב הזה וצריכה לעשות כדבר הזה? - אי אפשר לתאר. אשה שילדה את בנה וצריכה עכשיו לשים אותו באיזו תיבה ולשלוח אותו במים, והרי קרוב לודאי שזו סכנת מיתה. ואפילו לא יקרה לו דבר רע, הרי תינוק הוא, ומי ידאג להאכיל אותו ולהשקות אותו?

אבל אין לה ברירה, שלשה חודשים הצליחה להחביא אותו, אבל אחר כך לא היה שייך, 'שועלים קטנים מחבלים כרמים' - הגמרא אומרת (סוטה יב.) שהמצריים היו יודעים כל אשה ואשה מתי מתעברת ומתי יולדת, והיו לוקחים תינוק שלהם לבתי ישראל וכשהיה התינוק בוכה מיד היה בוכה גם התינוק הישראלי, כי כך דרך התינוקות שכששומעים מי שבוכה גם הם בוכים אתו, וכך היו מגלים את תינוקות ישראל הטמונים והמוחבאים. 'שועלים קטנים' - התינוקות המצריים, הם היו 'מחבלים כרמים' - חבלו והרסו את כרם ה' צבאות.

על מה חושבת אותה אם שנמצאת במצב הזה, באותו הזמן שצריכה להפרד מבנה ולשלוח אותה על פני המים? - רבותינו אמרו, שחשבה כך - הרי אני צריכה לעשות תיבה ולהניח אותו שם. אעשה את התיבה עשויה מגומא, ולא מעצים. וכל כך למה? - כי יש חשש גזל. אם אקח מעצים, ועצים זה חומר יקר, אפשר לבוא לידי גזל, לידי קפידות וכדומה, לכן אשלח אותו בתיבה פשוטה.

אשה במצב כזה שצריכה לכאורה להפקיר את בנה ולשלוח אותה על פני המים, על מה היא דואגת במצב הזה? - על גזל. כך מתבאר בדברי רבותינו.

והמתבונן בדבר יראה שהוא דבר מבהיל. אדם נמצא בעת צרה ולבו נקרע לקרעי קרעים, ובגמרא כתוב (סוטה יב:) שעשתה את התיבה כמין חופת חתנים. אמרה, אולי לא אזכה בחופתו, אז אעשה לו את החופה עכשיו. הלב נקרע! וכי ייתכן שאדם יכול באותו הזמן לחשוב על דברים כאלו, שלעינינו הם דברים של מה בכך? להוסיף עוד כמה פרוטות כדי שתהיה תיבה יותר טובה? - אבל זו היא יוכבד. על זה היא חושבת.

אומר בספר אור הנפש (פרשת שמות עמוד ר"פ), רגע אחד של צער איום ונוקב כזה, עלול להעביר את האדם מעל צלילות מחשבתו, ואין מעצור להפסיד אפילו כל הון דעלמא, רכוש פרטי עצמי, שלו עצמו, ואף של אחרים. אדם שנמצא במצב של סכנה, בעת צרה, עלול ברוב צערו לעשות כל מה שיעשה. ובפרט שלפעמים יש לאדם את ההיתר של 'פיקוח נפש'.

א. הרבה פעמים אדם משתמש בהיתר הזה, 'פיקוח נפש דוחה את כל התורה'. וזה דבר מעניין, שהלכה זו התפשטה בכל הציבור. הלכות של לקיים תורה הרבה לא יודעים, אבל את ההלכה הזו, של דחיית כל התורה כולה, הרבה יודעים אותה...

אבל מיוכבד אנחנו למדים, שגם כאשר היא שולחת את ילדה על פני המים, אבל החשבון מהו? - מה אומרת התורה במצב כזה. ואם יש חשש גזל, אז צריכים לקחת תיבה אחרת, שאין בה הוצאות מרובות. כי המצב של בלבול וחסרון הדעת משתלט אצל אנשים בינוניים, אבל אצל אמו של מושיען של ישראל, אצל יוכבד, היא לא אבדה את הדעת, אפילו בעת כזאת.

לדאבוננו הרב אנחנו לא כך. אדם בעת שמחה כבר יצא מדעתו ומתורתו. וכן להיפך, בזמן עצב וצער, אומר, תעזוב, לא אכפת לי משום דבר, אני שרוי בצער, לא יכול עכשיו לחשוב ולהתבונן בכלום, ועושה מה שעושה. ודווקא בזמנים האלו האדם נבחן, כמו שאמרו רבותינו (עירובין סה:): שאדם נבחן בזמנים מיוחדים, בזמני שמחה או צער, הן בכיסו והן בכעסו. **כאן** אנחנו למדים, שאדם שרוצה באמת להיות עובד אלהים אמיתי, צריך להיות כל כך משועבד לתורה הקדושה ולחיוב ההלכה, שכל פרט ופרט ממעשיו יהיו מדוקדקים על פי גדרי התורה, יהיה באיזה מצב שיהיה.

חומרת עוון גזל

עוד דבר למדנו כאן, כמה חמור הוא הענין של הגזל. בזמננו האיסור הזה כמעט בטל מן העולם והפך להיות כמו מצוה. היום כל אחד פושט ידו בכיסו של חברו, ואם תגיד לאדם להזהר בענינים של גזל, יאמר לך: מה פירוש, והרי כך נהוג עלמא, אדעתא דהכי שכרו אותי ואדעתא דהכי אני צריך להתנהג. ולא היא. אין שום היתר לאף אחד לעבור אפילו בנקודה קטנה על דין תורה, בין דין דאורייתא ובין דין דרבנן.

ואם נהגו או לא נהגו, אין זה משנה. יש מנהגים שהם כמו שאמר רבינו תם, 'מנהג אותיות גיהנם' (שו"ת מהר"ם מינץ סימן מ"ג). ומאד מאד להשגיח ולהזהר בדבר הזה, והאיסור הזה מתפשט לסעיפים ולפרטי פרטים, מה שאין הדעת יכולה לעכל ולשער אם האדם לא מתבונן ומשגיח על זה.

היתה תקופה שהחפץ חיים עזב את הבית שלו והלך לכפר מרוחק כדי ללמוד שם תורה בהשקט וללא הפרעה, לצורך כתיבת חיבוריו.

ב. במשנה כתוב (אבות פ"ד מ"ב) 'הוי גולה למקום תורה', וכולם צריכים לקיים את המשנה הזו, וכך נהגו אבותינו ואבות אבותינו.

במסכת כתובות (דף ס"ב ודף ס"ג) יש סוגיא שלימה איך היו רבותינו עוזבים את ביתם למשך שנים מרובות עשר שנים או שתים עשרה שנים והולכים לעסוק בתורה, עד כדי כך שכאשר היו שבים לביתם לא היו מכירים את אנשי הבית. הגמרא מספרת על אמורא אחד רבי חמא בר ביסא שהלך ליישיבה

יום אחד ראו את החפץ חיים רץ לשוק ושואל את העגלונים, אמרו לי נא, האם יש מישהו שנוסע היום לראדין, העיירה בה אני גר, היכן שהמשפחה שלי נמצאת? - אמרו לו, כן יש אחד שנוסע לשם. רץ אליו ואמר לו, למען ה' תעשה עמי חסד, ואודה לך בשני עולמות. מה יש? - יש לי מכתב דחוף ביותר שאני מבקש שתעביר אותו כבר היום לאשתי. העגלון הסכים בחפץ לב ולקח את המכתב, והחפץ חיים מבקש ממנו שוב ושוב, אל תתעכב רגע, ומיד עם בואך לראדין תמסור את המכתב בזריזות ובמהירות לידי אשתי.

בדרך פחו עליו יצרו של העגלון. אמר לעצמו, מי יודע מה יש כאן במכתב הזה. הרי בטח לא לחינם החפץ חיים כל כך בהול על המכתב. אני מוכרח לראות מה כתוב בו. נכון, אסור לפתוח את המכתב, אבל הרי במקום צער לא גזרו רבנן... פתח את המכתב שלא כדון, וראה מה שכתב החפץ חיים לאשתו.

ומה היה כתוב במכתב? - אומר החפץ חיים לאשתו, דעי לך שהיום הוא יום השוק, והרבה עגלונים באים מכל העיירות מסביב לעיר שלנו, ואני מזהיר אותך, תשגיחי ביותר על העז שיש לנו, שלא תסתובב ברחוב, כדי שלא תאכל קש מהעגלות שבאים לעיר. זה היה תוכן המכתב.

על זה היה החפזון של החפץ חיים והבהילות שיתנו לאשתו מהר מהר את המכתב, כדי שלא ייכשל בגזל חלילה, שהעז שלו תאכל מקש של אחרים. אחרים היו אומרים, מה יש, הרי צער בעלי חיים דוחה את כל התורה כולה.. שתאכל קצת. ובפרט אולי זה יהיה של גוים ואם כן אולי זה מותר, ועוד כהנה וכהנה, מי שרוצה למצוא היתרים תמיד ימצא היתרים, אבל החפץ חיים בזה היה טרוד וזה מה שהפריע את מנוחתו ולכן הוא רץ ודאג, על הדבר הזה.

היה אחד מגדולי תלמידיו של רבי ישראל סלנטר זצ"ל, ושמו רבי אליעזר. הוא היה ראש ישיבת לומז'א, שבהמשך עלתה כאן לארץ ישראל, לפתח תקוה. בסוף ימיו של רבי ישראל הוא שימש אותו, והיה אתו במשך כמה שנים שבהם לא ידו מתחת ידו וראה אצלו דברים מופלאים.

ללמוד, ולאחר שנים עשרה שנה חזר לביתו. הגיע לבית ונכנס, ובא הבן שלו לדבר אתו. חשב החכם שהאיש בא לשאול אותו איזה שאלה בהלכה, ועמד לקראתו. אמרה לו אשתו, פלא הוא, מעולם לא ידעתי שהוא צריך לעמוד לפני בנו. הרי זה הבן שלך, ומה אתה עומד בשבילו? אבל הוא לא ידע ולא הכיר מי זה הבן שלו.

אנחנו לא יכולים להבין דבר כזה. בשלמא זה שבן לא מכיר את האב, את זה אנחנו מכירים, לדאבונו הרב.. אבל שהוא לא יכיר את בנו, לא שמענו מעולם. אבל באמת כך היה בדורות שלפנים, היו מקיימים משנה זו של 'הוי גולה למקום תורה'.

סיפר רבי אליעזר, שפעם אחת היה מתפלל ביום כיפור בבית הכנסת יחד עם רבי ישראל זצ"ל. בית הכנסת היה מלא במתפללים, והיה חם וצפוף, ואני, כך סיפר, הייתי עומד מתפלל על יד פתח בית הכנסת. פתאום באמצע התפילה, הפסיק רבי ישראל את התפילה שלו, הסתכל עלי וצעק לעברי, גזלן! נבהלתי. באמצע התפילה, ביום כיפור, בזמן שהכל עושים תשובה ובפרט בענינים של בין אדם לחבירו, מגיע רבי ישראל ואומר לי שאני גזלן? חשבתי להתעלף.

נגש רבי אליעזר לרבי ישראל, ואמר לו אם גזלתי אני אשיב, אבל אני מחפש וממשמש ולא עולה בדעתי שום דבר שגזלתי. אמר לו רבי ישראל, אמור לי, מי התיר לך לעמוד על יד הדלת ולהתפלל שם? - הרי אתה גוזל מהציבור את כל האויר שנכנס. יש כאן בית כנסת מלאה אנשים צפופים ומתפללים, וכל אחד מחכה שיבוא איזה משב אוויר ויכנס, ובשבילו זה שווה הרבה, ואתה עומד באמצע פתח בית הכנסת ומונע אותם. גם זה גזל!

מישהו היה מעלה בדעתו שזה נחשב גזל? - איפה זה כתוב בשלחן ערוך הלכה כזו שזה נחשב גזל? - אבל מי שיש לו לב חי יודע שהסעיפים של האיסור הזה מתפשטים לאין סוף פרטי פרטים. וצריך לדעת, שאלף ימי כיפור לא יכפרו על עוון גזל. יעשה מה שיעשה, יביא אלפי קרבנות ויצום אלפי תעניות, לא יכפר לו. היות וזה בין אדם לחבירו הוא צריך מחילה מחבירו קודם לכן.

ולדאבונו הרב, היום האיסור הזה כמעט בטל מן העולם. אנשים אומרים, כן, אבל ככה נהגו וכך מתנהגים, ובלי זה איך אני יוכל לחיות? אני אהיה מוכרח להיות בעל מלאכה. וזה פלא - אתה צריך לחיות מכח עבירה? תחיה מכח מצוה! יש לנו כלל ידוע ומפורסם, שמי שמתנהג על פי התורה הקדושה, מובטח לו שיהיו לו חיים טובים בשני העולמות. אף פעם הוא לא יפסיד ממצוה. אם אדם הולך ישר, תהיה לו ברכה והצלחה בפרנסה שלו, והגם שאדם לא יודע איך, הקב"ה מגלגל את זה איך שרוצה. והרי בלאו הכי כל הפרנסה זה בגדר נס, כמו שאומרת הגמרא בסנהדרין. לכן איך זה יקרה, ואיך תבוא לך הפרנסה, תניח להקב"ה, הוא ידאג לך. בהדי כבשי דרחמנא למה לך. אבל אתה תעשה מה שמוטל עליך, שהכל יהיה על פי גדרי התורה, בלי שום חשבונות ובלי שום הוראת היתר לעצמו.

ויש הרבה שהדבר נעשה להם כמו היתר, וכמו שאמרו רבותינו (יומא פז:) כיון ששנה אדם בעבירה נעשית לו כהיתר. אבל מי שיראה את הסיפורים על אבותינו ורבותינו כמה היו נזהרים מכל סרך ומכל חשש רחוק של עוון גזל, יבין כמה חמור האיסור המר והנמהר הזה. ובפרט שיש לנו קבלה מגדולי רבותינו ז"ל (עיין מגיד דבריו ליעקב חלק...) שכל ממון שיבוא לאדם לא בדרך כשרות, יש בו סגולה לאבד את כל הממון שלו. אפילו הממון הכשר שלו, גם הוא יתכלה וייאבד בגלל שנתערב בו ממון שאינו של יושר.

וזה מה שלימדה אותנו יוכבד, וזה דבר שהיה בכלל ויצא לא ללמד על עצמו יצא אלא ללמד על הכלל כולו יצא. גם דבר שאנחנו בכלל לא מבינים ולא רואים אותו כאיסור, וגם בעת צרה כזו שאדם צריך בידים לאבד את בנו - מושיען של ישראל, מכל מקום המחשבה היא על גדרי התורה. ולמרות שלכאורה היו נימוקים וסיבות להיתר היותר טובים שיכולים להיות, הרי זה ספק פיקוח נפש, ולא סתם נפש אלא מושיען של ישראל שהרבה נפשות תלויים בו, וגם הוא זה שמעותד להביא לנו את התורה הקדושה, עם כל זה אין זה מכריע את הדעת לנטות משהו מגדרי תורה, והתורה מזהירה שלא להכנס לספק ולחשש עוון גזל. התורה לא משתנה בשום זמן, הן בעת צער והן בעת שמחה, ההלכה שווה בכל מקום.

אומר בספר אור הנפש (עמוד ר"פ), זהו גדולת הצדיקים המזוככים, ששלמות מעשיהם, היא בלי פגימת כל שהו, אפילו בתנאים הקשים והאיזמים ביותר.

האדם צריך לעשות השתדלות והקב"ה יסייע בידו

לאחר שיוכבד שולחת את התיבה על פני היאור, אומרת התורה: ותרד בת פרעה לרחוץ על היאור ונערותיה הולכות על יד היאור, ותראה את התיבה בתוך הסוף ותשלח את אמתה ותקחה. דרשת רבותינו על פסוק זה ידועה, וכבר רש"י מרמז עליה ומביא אותה בקיצור, אמתה - פשוטו של מקרא שפחתה. הרי בת פרעה שהיה מלך מצרים ומושל בכיפה, בודאי שלא הלכה לרחוץ לבד אלא היתה עם כל שפחותיה, ושלחה את אחת מהשפחות שלה לראות מה זה שנמצא שם בתוך הסוף. אבל רבותינו דרשו עוד: אמתה - את ידה. ונשתרבבה אמתה אמות הרבה. [ובספר דעת זקנים לרבותינו בעלי התוספות (שמות ב' ה') כתבו שנשתרבבה אמתה שישים אמות ע"ש].

בספר מנחה בלולה, כותב שבעצם צריך להבין. הרי בת פרעה ודאי לא היתה טפשה, אלא בעלת שכל היתה. אם כן, מה היא חשבה, היא עומדת כאן ומושיטה את ידה לעבר הסוף. וכי מה יעזור לה פעולה זו של הושטת היד? האם בזה תגיע ותשיג אל התיבה הרחוקה ותוכל לקחת אותה?! - על פניו זה נראה כמעשה שטות. אתה עומד כאן במרחק רב, כמו שאומר רש"י **אמות הרבה**, ומושיט יד כדי להגיע למשהו מרוחק.

אבל, כמו שאמרו רבותינו, כשהיא הושיטה את היד, היה נס והשתרבבה אמתה הלאה עד שתפסה את התיבה והביאה אותה אליה. וכאן למדנו שכשאתה מצפה לנס, אתה חייב להתחיל. את הצעד הראשון אתה צריך לעשות.

אם היא היתה אומרת, איזה הגיון ואיזה טעם יש בדבר שאני אושיט את היד שלי, וכי היד שלי תגיע עד שם ותשתרבב אמות הרבה, ולא היתה מושיטה את היד, לא היה קורה הנס. הנס קורה כשאתה עושה מצדך כל מה שאתה יכול לעשות, ובו ברגע שהיא הושיטה את היד, נכנס הקב"ה לתמונה.

וכאן לימדו אותנו רבותינו יסוד גדול, בעניני הצלחה. כל אחד ואחד רוצה וחותר להצליח בחיים שלו. מה נחשבת הצלחה? - בזה יש מחלוקת.. יש אחד שחושב שאם הוא יהיה מנהל בנק, זו היא ההצלחה. וזו טעות. אחד בזה אין חייו חיים, ולנו יש הצלחות מסוג אחר לגמרי. הצלחות בתורה ויראת שמים, זו היא הצלחה אמיתית.

והנה, הרבה פעמים אדם מושך את ידו מהרבה ענינים, בטענה, וכי מה יעזור? - אם אעשה משהו יצא מזה משהו? אצליח בזה? אין טעם. ומתייאש ומושך את ידו. אבל לא היא. אם אתה תעשה מה שאתה יכול לעשות מצדך, תושיט את היד, הקב"ה כבר יעשה את השאר. תמיד בשמים מחכים לצעד הראשוני מאתנו. ומי שיעשה את הצעד הראשוני ה' יעזור לו.

וכך ראינו אצל רבותינו, שכך עשו. הגמרא במסכת מנחות (ו:). מספרת על חכם אחד, אבימי, שהיה מלמד את רב חסדא. פעם אחת הגיע אבימי, הרב של רב חסדא, אל ביתו של רב חסדא כדי ללמוד אצלו. שואלת הגמרא, איך ייתכן כדבר הזה, שהרב בא ללמוד אצל התלמיד? - הרי אבימי הוא היה רבו של רב חסדא והוא המלמד! משיבה הגמרא, שהיה שם מקרה מיוחד, כי המסכת הזו שאבימי בא ללמד את רב חסדא, התורה הזו, נשכחה ממנו. ולכן אמר הרב, כיון ששכחתי את הלימוד הזה, אלך אצל התלמיד שלמד ממני בעבר את המסכת הזו, ויחזיר לי את תלמודי שנשכח ממני.

שואלת הגמרא, הגם שאבימי הוא זה שבא עכשיו ללמוד תורה, מכל מקום עדיין למה הלך הרב אצל התלמיד, ישלח הרב - אבימי שליח, ויקרא אליו את תלמידו רב חסדא. הרי סוף סוף הוא הרב, ולמה הוא צריך להגיע אל התלמיד? - אומרת הגמרא שהיה כאן חשבון, שכאשר הוא הולך וטורח בדבר, יהיה לו יותר סייעתא דשמיא בדבר. ולכן הגם שברור שאם היה שולח לרב חסדא שיבוא אליו להחזיר לו את הסוגיא היה רב חסדא רץ לקראתו, הרי הוא תלמיד שלו וחייב בכבוד רבו בשני עולמות, אבל אבימי העדיף לטרוח בדבר וללכת אל אבימי, כדי שתהיה לו סייעתא דשמיא בלימוד.

כאן רואים את הענין הזה, שאם אתה הולך, ואתה טורח, אז הקב"ה עוזר. וזה כלל גדול בתורה, שתמיד אדם צריך לעשות את הצעד הראשון. ובפרט בענינים הרוחניים, שבשמים מחכים ורוצים לעזור, ומכינים לכל אחד ואחד סייעתא דשמיא למה שצריך כדי לעלות ולהתעלות, אבל מחכים לראות איך אתה רוצה את זה. איך אתה מביע את הרצון שלך להקב"ה. אם אתה בא טורח ומשתדל, תקבל את הסייעתא דשמיא. אבל אם אדם יושב בביתו ואומר לעצמו 'אני כבר לא יכול, ואני לא יצליח, ואין לי תקנה' ושאר טענות שווא לפטור את עצמו, לא יזכה לסייעתא דשמיא המקווה. ובאמת כל הטענות האלו שאדם מייאש את עצמו, אין בהם ממש, כי אם אדם בא ומתאמץ הוא מקבל סייעתא דשמיא, ואדם מקבל ברכה מה שלא לפי ההגיון והטבע.

שאלו חכמי דרום את רבי יהושע, מה יעשה אדם ויחכם (נדה ע). זו שאלה שכולם שואלים, איך אנחנו יכולים להצליח בתורה? אמר להם, ירבה בישיבה. אם אתה רוצה להצליח בתורה, דע שצריך בשביל זה לשבת ולעסוק בתורה בהתמדה ימים ולילות, יום ולילה לא ישבותו. רק כך קונים תורה. יש כאלו שרוצים לקנות הרבה תורה עם מעט טרחה. אין דבר כזה. כדי לקנות קנין אמיתי בתורה, מוכרחים להיות מרבים בישיבה. בהתמדה. אמרו לו רבינו, ראינו הרבה עשו ככה ולא עלתה בידם. הרבה שטרחו והתאמצו ולא הצליחו. אלא יבקשו רחמים ממי שהחכמה שלו. בדבר הזה צריכים גם כן תפילה, להתפלל להקב"ה 'אנא, נתן לי ותשפיע לי טובה וברכה והצלחה בתורה'.

שואלת הגמרא, אם כך שרבי יהושע בעצמו אומר שיכול להיות שאדם ירבה בישיבה ואף על פי כן לא יצליח כי צריך גם כן תפילה, אז שרק יתפלל?! - הרי אתה אומר שעיקר התועלת באה מהתפילה, אז שאדם יעמוד ויתפלל כל היום, 'אנא תעשה אותי חכם ובקי בשתי התלמודים בבלי וירושלמי'.

אומרת הגמרא, אין דבר כזה, אדם שרק מתפלל כל ימיו וכל חייו יבקש רחמים, אולי יצא בעל תפילה טוב, ואולי קנה את עניני התפילה, אבל להצליח בתורה צריך יחד עם התפילה את עמל ויגיעת התורה. ובשמים מחכים לראות איך האדם שולח את היד שלו, שהוא יושב ללמוד, וגם יחד עם זה מתפלל ומבקש, וכשרואים את זה מסייעים בידו. וזה סוד ההצלחה. אצל יוסף כתוב שהיה 'איש מצליח' וגם שם הסיבה לזה, כמו שאמרו במדרש (תנחומא וישב, ח), 'לפי שלא זו שם שמים מפיו. כשאדם מבקש ומתחנן לקב"ה כל העת, וגם עושה מצידו כל מה שיכול לעשות, אז יצליח ואז יעלה מעלה מעלה.'

וכן ראינו בעינינו באנשים שבאמת הושיטו את היד, והקב"ה עזר וסייע להם להתעלות מה שרחוק להבין בשכל אנושי. אנשים שהיו רחוקים מתורה עד קצה האחרון, ובתוך זמן קצר הפכו להיות מציאות של 'דרופתקי דאורייתא', ובתוך זמן קצר היו בקיאים ברוב התלמוד בבלי עם גמרא רש"י ותוספות. הם הושיטו את היד - והקב"ה אמר אתה עשית את שלך, עכשיו אני אעשה את שלי.

ואומר רבינו יונה (שערי תשובה שער השני אות כ"ו), שאם אדם עושה כך, הרי הוא ניצול בשעת הדין. בפסוק כתוב 'זכור כי עפר אנחנו', ודרשו רבותינו (אבות דרבי נתן פט"ז) משל למלך שאמר לעבדיו הנה לכם שדה זו, ואני מבקש שבסוף השנה תביאו לי ממנה שלשים כור. תביאו לי ממנה שלשים טון.

עבדו הפועלים יגעו טרחו והזיעו, ובסוף השנה הביאו לו חמישה כורין - חמש טון. כעס המלך ואמר, הרי ביקשתי שתביאו שלשים, למה זה הבאתם רק חמש? - אמרו לו, אדוננו המלך, שדה זה שנתת לנו זיבורית היא. אם היית מביא לנו קרקע פוריה, מזובלת כמו

שצריך ומשובחת, היינו באמת יכולים להפיק ממנה שלשים טון. אבל הבאת לנו קרקע זיבורית, קרקע גרועה, ומה אפשר לגדל שם? אנחנו טרחנו והזענו ויגענו וזה מה שיצא. יותר מזה לא יכלנו לעשות.

וכי יש עליהם טענות ומענות? - כל אחד יגיד, בודאי שלא. הם עשו את שלהם ומגיע להם שכרם משלם, בין אם גדל ובין אם לא גדל. וזה הכוונה 'זכור כי עפר אנחנו', ודאי, יש על כל אחד ואחד תביעה שיקיים את כל התורה כולה על כל דקדוקיה, ולפעמים אדם אומר אבל אני לא יכול. מתי מתקבלת טענה זו? - אם באמת טרח והשתדל והתייגע ובא והושיט יד כמו שאמרנו, ואף על פי כן השדה הזו, האדם עצמו - **עפר אנחנו**, זיבורית היתה, זה מה שיצא. ועל אחד כזה באמת אין טענות בשמים, הרי הוא טרח התאמץ ויגע, ויעבור בשלום את הדין. **אבל** אם אחד יביא למלך חמש כור כיון שהיה עצל, פעם עשה שביתה ופעם עשה טיול ולכן זה מה שיצא, בוודאי שייענש רח"ל. הרי נתנו לך קרקע, למה לא גידלת בה כמו שצריך?

אין שום טענה לאדם כשעשה מה שיכל לעשות, ואין שום תירוץ לאדם כשלא עשה מה שכן יכל לעשות. ואם אדם יעשה מה שבכוחו לעשות, יושיט את היד, אזי תהיה לו סייעטא דשמיא ותהיה ידו 'משתרבת הרבה', מה שלא היה יכול לעשות לכד בכח הטבע.

וכיוצא בזה כתב בחובת הלבבות (שער התשובה פרק עשירי) יסוד גדול. לפעמים אדם רוצה לעשות תשובה מעומק הלב, אבל כשהוא מתבונן במה שעשה, אומר על עצמו, אני אבוד. אי אפשר במציאות לתקן את מה שאני קלקלתי. כגון אדם שהיה לקוי באיסור החמור הזה שדברנו עליו קודם, עוון גזל. אחד שהיה לוקח מכל אחד ואחד, וגזול וחומס בלי חשבון. 'אהב את כולם בשווה' ולקח מכל אחד.. ולא יודע ממי לקח. עכשיו הוא רוצה לעשות תשובה, אבל הוא לא יודע ממי גזל ולא יודע למי יחזיר.

ולפעמים הוא לא יכול להחזיר, גזל הרבה ובזבז. אומר, אפילו אם אהיה עשיר כמו רוטשילד, לא אוכל להחזיר אלא חצי ממה שגזלתי. מה יעשה? - אומר לעצמו אני אבוד, ואין לי תקנה. וכיון שכך, אומר לעצמו, הרי עולם הבא ממילא אין לי, לפחות יהיה לי עולם הזה, והולך וממשיך בדרכו.

וזו טעות. אומר החובות הלבבות, אם אתה מצדך תשתדל ותתאמץ לפי כל גדר תשובה שיש בכחך לעשות, הקב"ה יעשה את השאר. למושל, אם אדם לקח מחבירו ממון ולא יודע מי הוא, כשיראו ויתבוננו בשמים שבאמת האדם רוצה מצד עצמו ועושה כל מה שיכול, הקב"ה יעזור לו. יום אחד יכניס בלבו של אותו פלוני שנגנב ממנו, שיעמוד ויאמר 'רבנו של עולם, כל אותם אלו שעשקו אותי וגזלו אותי ורימו אותי אני מוחל להם בלב שלם ובנפש חפוצה'. ואז ברגע הזה הרי שנמחל לו העוון.

אבל מתי זה? - רק כשהוא עושה מצידו כל מה שיכול. אבל אם האדם אומר 'רבנו של

עולם אני מחכה שימחל לי, זה לא הולך ככה.. רק אם אתה עושה כל מה שאתה יכול, ניסית להתחקות אחרי מי שגזלת ממנו, טרחת אחריו, ולא הצלחת, אז כיון שרואים בשמים שאתה לפי הכוחות שלך עשית כל מה שאפשר, מן השמים יסייעו בידך. וזו דוגמא, אבל כך הוא בכל הענינים כולם, אל לו לאדם להתייאש ולומר אין לי תקנה, אבד סברי ובטל סיכויי. אין זה נכון. יש הרבה דרכים למקום ישתבח שמו איך לבוא ולהמציא שיבוא לו התיקון השלם, אבל התנאי הוא שהאדם יעשה מה שבכחו לעשות. שיושיט את היד, כבת פרעה.

בשעה שישראל פוסקים מן התורה - יורדת מדת הדין לעולם

זהו פשוטו של מקרא במה שכתוב ותרד בת פרעה לרחוץ, שירדה בתו של פרעה עם נערותיה, ראתה את התיבה והושיטה ידה שנשתרבבה הרבה, ועל ידה ניצול משה רבינו, מושיען של ישראל.

אבל בזהר הקדוש מפרש רבי שמעון בר יוחאי את כל הפסוקים האלו בדברים נוראים, וזה לשונו בפרשת שמות (דף יב): **בשעתא דהוּו פסקי ישראל מאורייתא בשעה שישראל עומדים ופוסקים מלעסוק בתורה, מיד ותרד בת פרעה לרחוץ על היאור.** ומי היא בת פרעה? - הוות נחתת מדת הדין. יורדת לעולם מדת הדין. ו"בת פרעה", פרעה זה מלשון פירעון. באה מדת הדין לפרוע. ואיך היא פורעת את הדין? - לאסתחאה מדמא דישראל על עלבונה דאורייתא. - ה' יצילנו, מדת הדין באה להתנקות מדם ישראל. זה הכוונה 'ותרד בת פרעה לרחוץ על היאור', 'יאור' לשון אורייתא - תורה, ובסיבת הפסקת התורה באה בת פרעה, מידת הדין, לרחוץ - להתנקות ולפרוע את החוב בדמם של ישראל.

על עלבונא דאורייתא. על הכל הקב"ה מוחל ומוותר, חוץ מעלבונה של תורה ופשעה של תורה (תנא דבי אליהו זוטא פ"א). **ונערותיה הולכות על יד היאור.** מי הם נערותיה? - אילין אומיא הם אומות העולם, דאינון אולין ורדפין אבטרייהו, על יד היאור על סיבת עלבונה דאורייתא. יש שליחים למידת הדין. ומי הם? - אומות העולם. אלו "נערותיה" של מידת הדין.

ותמיד כל הצרות שבאו על ישראל, היו בזמן שישראל נטשו ועזבו את התורה. יש ספר מעניין, אור החיים, חיברו קדמון אחד רבי יוסף יעבץ שהיה ממגורשי ספרד. ושם הוא כותב את הסיבות שלדעתו מחמתם קרה ענין זה של גירוש ספרד. גירוש ספרד עשה רעש עצום בכלל ישראל, שהרי כלל ישראל ישבו שם במשך דורות על גבי דורות, ורבינו האברבנאל כותב בהקדמה לספרו (ביאור ופירוש על ספר מלכים) שישראל גלו לספרד עוד בימי בית ראשון. והיהודים הצליחו שם מאד וקיבלו חשיבות רבה שם, והאברבנאל עצמו היה שר הכספים של המלך הספרדי כידוע, וכן היו עוד הרבה כמוהו נחשבים בקרב העם ובעלי שררה. עד אותו יום מר ונמהר, בתשעה באב שנת רנ"ב, שבו עמדו הספרדים וגירשו את

כל היהודים מארצם, עד שבקושי יכלו להציל את נפשותיהם, וכמו שמתאר כל זאת האברבנאל.

הגירוש היה אסון לאומי שזעזע את כולם, ועורר אותם לבדוק ולחקור על מה ולמה הגיע אליהם המאורע הזה. ורבי יוסף יעבץ כותב בספרו את השורשים שלדעתו גרמו למידת הדין הנוראה הזו שפגעה בהם. והדבר הראשון שהוא כותב, שעזבנו את התורה. הגענו למדרגות ולעשירות, ובדרך כלל עשירות ותורה לא הולכים ביחד. הרי מקניני התורה, פת **במלח תאכל ועל הארץ תישן** (אבות פ"ו מ"ד).

אומר רבי יוסף יעבץ, עשירות זו סיבה ראשונה שאדם מתרחק מתורה. כשהוא רוצה שהבית שלו יהיה בית של פאר, שהכל יהיה מצוחצח, זו סיבה ראשונה לביטול

ג. סיפרו על הגאון בעל שאגת אריה זצ"ל, שהיה בדורו "גדול רבני אשכנז" [עיין בדברי רבינו שליט"א בספר ברית יעקב (דף קל"ח), והחיד"א בברכי יוסף (סי' ר"ו אות ד) כותב עליו מאחד המיוחדים שברבני אשכנז, ובמחזיק ברכה או"ח (סי' של"א אות ג) כתב עליו הגאון מופת דורנא], ואפילו הגאון מוילנא היה מתייחס אליו בסילודין ובהערכה, שכידוע פעם ערך גלות, והיה מתגלגל ממקום למקום יחד עם אשתו, נע ונד. והיה לוקח אתו סיר ואטריות, ובכל מקום שהיה מגיע היה מבקש שיבשלו לו בסיר שלו את האטריות שלו. הסיבה שנהג כן, כי לא רצה להשתמש בכלים של אחרים כי מי יודע איזה בליעות או איסורים יש שם, ולא באטריות של אחרים כי היו מקילים שם הרבה באיסור חדש.

מספרים שפעם הגיע לעיר שהיה הרב שם הגאון רבי ישעיה ברלין זצ"ל, בעל המסורת הש"ס. הוא היה גאון עצום, ותלמידו כותב עליו שהיה יודע את כל הש"ס כולו בעל פה ויכל לנקוב בשמות של התנאים והאמוראים, בכל הש"ס כולו. אם היו שואלים אותו איפה נזכר רבי מאיר בש"ס? - מיד היה משיב, במסכת ברכות דף פלוני, ובדף פלוני, וכן הלאה היה אומר את כל המקומות בש"ס שהוזכר בהם רבי מאיר. וכן כל התנאים והאמוראים. אם היו שואלים אותו כמה פעמים מוזכר אביי בש"ס או רבא, היה משיב. אחד בדק במחשב ואמר לי שאביי מוזכר בש"ס אלפים ששים וחמש פעם. הוא היה יודע את כל זה בעל פה, בלי מחשב.

בכל אופן פעם אחת התגלגל השאגת אריה והגיע לביתו של הגדול הזה, ומיד שאל היכן נמצאת הרבנית? - הצביעו לו הנה שם נמצאת הרבנית. הביא לה את הסיר והאטריות, וביקש ממנה תבשילי לי כאן מעט אטריות שאוכל לאכול משהו. אמרה, טוב, אתן למשרתת שלי שתבשל. אמר לה, לא! עלייך אני סומך, את אשת הרב, אבל המשרתת - וכי אני יודע מי היא? אולי ספק גויה היא. אני רוצה שאת דוקא תבשילי לי.

ראתה הרבנית שיש כאן דבר משונה, אדם נכנס לבית של רב ונגש אל הרבנית ואומר לה שתבשל לו, ודוקא היא ולא המשרתת, זה לא דבר של מה בכך. נכנסה לבעלה הרב ואמרה לו יש כאן מישוהו מיוחד במינו, תתהה על קנקנו.

התורה. זו הסיבה הראשונה שיהיה "פסקין מאורייתא", ולכן אומר רבי יוסף יעבץ, באה עלינו הצרה הגדולה הזו של הגירוש, הרי לא חשיד קודשא בריך הוא דעביד דינא בלא דינא (ברכות ה:). הקב"ה ישתבח שמו רחמן מלא רחמים ורוצה רק להטיב עם עם ישראל, אבל כשראה שאנחנו עזבנו את התורה, וכשאדם עוזב את התורה יכול להגיע למקומות נוראים כאלו של ריחוק, עד שחלילה יכול להתחתן עם גויה, כמו שהיה בזמן עזרא וכמו שהיה בזמן גירוש ספרד כפי שהוא מרמז על זה שם בספר, והוא מפני שכאשר אין תורה אפשר להדבק בכל עבודה זרה שיש בעולם, כיון שראה הקב"ה כך גזר עליהם את הגירוש מספרד.

וזה מה שאומר כאן הזהר הקדוש, מיד נחתת בת פרעה לאסחאתא מדמא דישראל. מיד יורדת מדת הדין לרחוץ ולפגוע בדם ישראל, ודרך מי? דרך נערוותיה, דרך אומות העולם שסובבים תמיד את ישראל. על היאור, על סיבת עלבונה דאורייתא.

ממשיך הזהר הקדוש: אמר רבי יהודה כל מילין דעלמא תליין בתשובה. הכל תלוי בתשובה. ותשובה תלויה במה? - בתורה. כמפורש בתפלת העמידה: השיבנו אבינו "לתורתך" והחזירנו "בתשובה" שלימה לפניך. ובצלותא דצלי דבר נש לקודשא בריך הוא ויחד עם זאת צריך תפילה, וכשאדם יושב ובוכה ומתחנן ועושה תשובה מעומקא דלבא, אז מקרעין לו גזר דינו. ובפרט, כמו שממשיך הזהר, וכל שכן מאן דאושיד דמעין בצלותיה דלית לך תרעא דלא עאלין אינון דמעין. מי שמוריד דמעות בתפילתו שיערי דמעה לא ננעלו, ואין לך שער שלא נפתח על ידי הדמעות?

קרא לו רבי ישעיה ברלין, ונכנס אליו השאגת אריה. מיד איך שנכנס השאגת אריה לו רבי ישעיה ברלין יש לי קושיא ברמב"ם, הקשה והשיב לו. אמר לו רבי ישעיה, נפלא, אבל לפי זה יהיה לי קושיא על התוספות, השיב לו. וכך שוחחו בשיחה ארוכה, בריתחא דאורייתא, מקשה ומתריך, עד שנחה דעתו. אחר כך הביט השאגת אריה סביבו וראה שיש בו עשירות, איזה וילונות נאים ואלו שטיחים יקרים, ואמר לו 'כבוד הרב, גם עשיר, גם תלמיד חכם'...? לפלא עליך. איך ייתכן שניהם ביחד? מימי לא ראיתי עשירות ותורה יחד. כך מספרים.

ד. הבעל שם טוב היה אומר, יש הרבה שערים בשמים. יש שער חכמה יש שער תורה ויש שער עשירות, ועוד הרבה שערים. אדם שרוצה להכנס בכל השערים צריך מפתח, ומה יעשה אדם שאין לו מפתח? או אדם שרוצה להכנס לבית ואיבד את המפתחות, מה עושה? - מחפש עוד מפתח ועוד מפתח ולא מוצא אז מה עושה? לוקח פטיש ופורץ את הדלת ונכנס. וכי מה יעשה? - אין ברירה, הוא לא יישאר בחוץ.

אומר הבעל שם טוב, כך זה גם בשמים. אדם רוצה להכנס לשער שיש בשמים אבל אין לו מפתח, מה יעשה? יקח פטיש. יקח גרזן ויבקע את השער הזה. ומהו הפטיש? - הדמעות. זה מה שאומר כאן הזהר הקדוש, כל שכן מאן דאושיד דמעין בצלותיה דלית לך תרעא, אין לך שער שהדמעות לא פותחות.

וכך ממשיך הזהר ודורש את כל הפסוקים. ומה שלמדנו, שאם הולכים וזזים מהתורה, אז צריכים אחר כך את הדמעות. אבל כשאדם יושב ועוסק בתורה, הוא מציל את עצמו ואת כל העולם ביזכות תורתו.

ולדאבונו הרב אנחנו רואים כמה כל כך הרבה צער ועגמת נפש יש לכל ישראל, וערבה כל שמחה. ולא חשיד קודשא בריך הוא דעביד דינא בלא דינא. יש כאן משהו שבא לעורר אותנו, ואנחנו מוכרחים להתעורר. וכמו שאומר כאן הזהר הקדוש, עיקר העיקרים זה בגלל שיש לנו ריחוק מהתורה. ואדם יבדוק ויראה בעצמו, אחרי כל הדיבורים, איך באמת הוא בלימוד תורה. האם הוא מנצל את הזמן כמו שצריך. כל כך חבל על כל שעה ושעה, ויש כל כך הרבה מקצועות בתורה, ולכל אחד יש חלק ונחלה בתורה, ותלמד מה שאתה יכול.

גם כל אחד יעשה קביעות בתוך ביתו, שתהיה לו איזה קביעות בבית בלימוד התורה, אם בחומש או בגמרא, הלכה או משנה, זהר הקדוש ותהלים, כל אחד כפי חשקו וחלקו. ובפרט עכשיו בימי השובבי"ם שהם ימי תשובה, ומי שמתבונן ורואה בספרים הקדמונים, ראשית חכמה ועוד, יראה איך שכלל ישראל בימים אלו היה מרגישים כמו ביום כיפור, והיו גם הנשים עורכות צום, כמו שכותב רבי חיים פלאג'י (בספר כף החיים סימן לב אות ג). היום אם אתה אומר למישהו שיעשה צום הוא אומר לך 'נהיית רעב'... אנו אין כוחנו לזה, אבל לפחות שומה עלינו להתבונן ולהתעורר, ובפרט בעסק התורה כמו שאומר הזהר, וזה מה שיציל אותנו וישמור על כלל ישראל מפני מידת הדין, וה' יהיה בעזרנו.

ברוך ה' לעולם אמן ואמן.



אבל כל זה בתנאי שידע על מה לבכות. יש הרבה שבוכים על הבל הבלים, ועל זה לא דיבר על הזהר הקדוש. היה גדול אחד שאמר, הרי כתוב בגמרא (בבא מציעא נט). כל השערים ננעלו חוץ משערי דמעה, ושערי דמעה פתוחים תמיד, ולכאורה, אם שערי דמעה תמיד פתוחים, אז למה צריך להם בכלל שערים? הרי בכל מקרה הם תמיד פתוחים! אלא, אמר אותו גדול, לפעמים יש שגם את השערים האלו נועלים. מתי, כשטיפש בוכה. אם טיפש בוכה מיד נועלים את שערי הדמעות, כי מי יודע על מה הוא בוכה, והבכיות והדמעות שלו סכנה יש בהם.

יש אחד ששמח שהוא בוכה, שהרי כתוב בזהר הקדוש שצריך לבכות, אז הוא שמח שיש לו דמעות... וזה לא כך. הבכיה לא צריכה להיות בשביל הבכיה, אלא הבכיה צריכה להיות בגלל ההרגשה שהוא מרגיש שהוא צריך את הקב"ה, שהוא מרגיש את הריחוק מאת ה' יתברך והתורה והוא רוצה לשוב.

חידו"ת לפרשת שמות

א. בענין וילך איש מבית לוי ויקח את בת לוי

שמות (ב' א'): "וילך איש מבית לוי ויקח את בת לוי".

סוטה (י"ב א'): "ויקח את בת לוי, ויקח, ויחזור מבעי ליה". [פירוש שהרי יוכבד היתה אשתו מעיקרא אלא שעמרם גירשה, אם כן כששוב נשאה צריך היה לכתוב ויחזור, ולא ויקח]. ומשני תלמודא: "אמר רבי יהודה בר זבינא שעשה לה מעשה ליקוחין הושיבה באפריון ואהרן ומרים מרקדים לפניה" וכו'.

וראיתי לגאון חיד"א ז"ל בספרו ככר לאדן (סימן ז' דף קפ"ז ע"ב) כתב: "שמעתי מקשים דהא כתיב ויוסף אברהם ויקח אשה ושמה קטורה, ואמרו רז"ל שקטורה זו הגר והיא כבר היתה עמו מעיקרא והולידה ישמעאל, והוה ליה למימר ויחזור. ונראה דלא קשיא דבתחילה היתה הגר פילגש, ועתה לקחה בכסף ובשטר והיתה לו לאשה, ולזה אמר ויקח לשון קנין כדכתיב כי יקח איש אשה", עיין שם. וכיוצא בזה ראיתי שכתב החיד"א ז"ל גם בספרו נחל קדומים (פרשת חיי שרה אות ו'), ובספרו חומת אנך (פרשת שמות אות ד') ע"ש.

ובס"ד נראה לי לומר דלא קשיא שהרי כך אמרו רז"ל במדרש תנחומא הקדום (פרשת חיי שרה ס"ח): "היא הגר היא קטורה, דברי רב. ורבתינו אומרים אשה אחרת נטל", וכזאת שם במדרש תנחומא (הרגיל ס"ט): "רב אומר היא הגר היא קטורה, ולמה נקרא שמה קטורה שהיתה קטורה כנוד, ורבתינו אומרים אשה אחרת לקח".

הרי שמצינו שרבתינו חולקים על רב שאמר שהיא הגר היא קטורה, ולדידהו שתי נשים שונות היו, וכזאת תראה במדרש שהובא בילקוט שמעוני איוב (רמז תתק"ד): "שלוש נשים נשא אברהם, שרה בתו של שם, קטורה בתו של יפת, הגר בתו של חם", הרי שקטורה לחוד והגר לחוד ואתיא כסברת רבתינו במדרש הנ"ל דקטורה אינה הגר, ולפי זה יש לומר שגם התלמוד במסכת סוטה סובר כך שקטורה אינה הגר אלא אשה אחרת היא ולכך שפיר אמר קרא ויקח אברהם ולא אמר ויחזור אברהם ודוק היטב. [ובגוף הענין אם קטורה זו הגר הארכתי בס"ד בחיבורי הנכחי לעיל (בראשית כ"ה ו') עיין שם וצרף לכאן].

ונעלם ממני מדוע הגאון חיד"א ז"ל לא תירץ כן, ובפרט דכל רז לא אניס ליה וכבר עין קדשו ראתה דברי מדרש תנחומא דלעיל שרבתינו סוברים שהגר אינה קטורה וכמו שהביא הדברים בספרו ראש דוד (פרשת חיי שרה ד"ה אמנם ד"כ ע"ב) ע"ש, וגם לא נעלמו ממנו דברי רבתינו בילקוט שמעוני הנ"ל "שלוש נשים נשא אברהם, שרה בתו של שם, קטורה בתו של יפת, הגר בתו של חם", והביא הדברים בספרו דבש לפי (מערכת א' אות כ"ד) ע"ש ועיין.

והגאון חיד"א ז"ל תירץ דבתחילה היתה הגר פילגש, ועתה לקחה בכסף ובשטר והיתה לו לאשה, ולזה אמר ויקח וכנ"ל, ובעניותי יש לי להבין שהרי כה אמרו רבתינו ז"ל במדרש בראשית רבה (פמ"ה ס"ג) על הפסוק ותקח שרי אשת אברם את הגר המצרית וגו' ותתן אותה

לאברם אישה לו לאשה: "לאברם אישה ולא לאחר, לאשה ולא לפילגש". וכן הוא בילקוט שמעוני (שם) ומדרש לקח טוב (שם). וכתב במתנות כהונה שם: "לאשה ולא לפילגש כדי שיצא הזרע הנולד מאישות גמורה, גם כדי שתהא הגר גבירה כמו שרה ותהיה לצרה באמת וזכותה יעמוד לה" ע"ש. הרי מבואר שהיתה הגר אשה לאברהם ממש כשרה ולא פילגש, וצ"ב.

וראיתי במדרש פרקי דרבי אליעזר (פרק ל'): "ותאמר לאברהם גרש האמה הזאת ואת בנה וגו', אמרה שרה לאברהם כתוב **גט גירושין** ושלח את האמה הזאת ואת בנה וכו', השכים אברהם אבינו בבקר וכתב **גט גירושין** וכתב לה ונתן לה וישלחה מעליו" וכו'. וכן הוא בתרגום המיוחס ליונתן בראשית (כ"א י"ד): "ואקדים אברהם בצפרא וכו' **ופטרה בגיטא**" ע"ש. [וידוע ומפורסם שהתרגום המיוחס ליונתן לספר בראשית דרכו ומנהגו להימשך מאוד אחרי דרשות פרקי דרבי אליעזר, ובמקומות הרבה משתית תרגומו ונגרר אחריו, וכן גם כאן, ועיין בזה בחיבורי כרם יעקב (סימן ט"ו אות מ"ו דף ר"י), ובחיבורי תורת יעקב (סימן ה' אות ב' דף כ"ג, וסימן ט"ז דף מ"ז), ובחיבורי הדר יעקב ח"ג (סימן ה' דף י"ח), ובחיבורי הדר יעקב ח"ד (סימן ל"ה דף ק"כ), ועוד שם בהדר יעקב ח"ב (סימן כ' הערה ו') ובשאר חיבוריי בס"ד].

והנה בשו"ת רדב"ז (סימן אלף תרצ"ו) ונכפל בשם ח"ז (סימן ל"ג) כתב **רוב הפוסקים** סוברים דפילגש בלא כתובה ובלא קידושין עיין שם, והשתא אי נימא כגאון חיד"א ז"ל שרק לפילגש לקחה אברהם, אם כן גט מנין שהרי פילגש בלא כתובה וקידושין היא ואינה צריכה גט, אלא שמע מינה שדינה של הגר לא היה כפילגש ודוק. [ומצאתי בשו"ת הד"ר מהדורה תניינא (סימן כ"ט אות ג' ד"ג רע"ג) עמד בזה וצ"ע].

עתה בעת ההעתקה וסדור הדברים לדפוס ראיתי לגאון רד"ל ז"ל בכיאוורו היקר למדרש פרקי דרבי אליעזר (שם אות ט"ו) שכתב שמה שאמרו בפרקי רבי אליעזר שם הגר לא נקראת אשתך אלא שפחתך ואף על פי שכתוב ותתן אותה לאברם אישה לו לאשה, התם צדקת שרה הוא דכתיב שנתרצית אף ליתנה לו לאשה אם ירצה, אך אברהם לא לקח את הגר לאשה רק לפילגש ולא נקראת אשתו, ולכן אמר לה אברהם אחר כך הנה "שפחתך" בידך עשי לה הטוב בענייך" עכ"ל. ועוד עיין לו שם (אות ח' ובהגהה סק"ב) עיין שם.

ולפי דבריו יש מקום ליישב דברי החיד"א ז"ל, אך לכאוורו דברי הרד"ל ז"ל, צ"ע כי מדברי המדרש בבראשית רבה הנ"ל מתבאר ששרה נתנה את הגר לאברהם לאשה דוקא כנ"ל ועיין בדברי המתנות כהונה הנ"ל.

וצריך לומר דמדרש פרקי רבי אליעזר סובר דפילגש בקידושין ולכן הגר היתה צריכה גט, והנה למדתי מדברי הגאון רבי יוסף ענגיל ז"ל בספר בית האוצר (מערכת א' כלא א' סוף אות ה' ד"ה ואולם) שסתם מדרש פרקי רבי אליעזר הוא סברת רבי אליעזר הוא ויש להרגיש אם אינו כסברת בית שמאי ע"ש, ובס"ד יש לי להוסיף בזה כי רבותינו האחרונים ז"ל העלו דמי שסובר כתובה מן התורה הוא סובר פילגש בקידושין אבל בלא כתובה, וככתוב בספר מלא הרועים (ערך כתובה אות י"א ואות י"ב), ועוד לו שם (ערך פלגש אות ב'), וכן כתב בשו"ת בנין דוד ח"א (סימן א' אות י' ו"ב) ובספרו בנין דוד על התורה (פרשת ויחי אות י"ח) ועוד לו שם (פרשת שמות אות ע"ז) ועוד ע"ש, והרי התנא רבי אליעזר שמותי וסובר כתובה דאורייתא כבית שמאי וכמו שכתב רבינו הגדול

החתם סופר ז"ל בחידושו ל"סוף גיטין שנדפסו בס"ס לקוטי בית אפרים (דל"ה ע"ד), ולפי זה מדרש פרקי רבי אליעזר סובר דפילגש בקידושין ובלא כתובה, ולכן אמר שאברהם גירש בגט את הגר פילגשו ודוק,

לעיל הבאתי מה שלמדתי מדברי הגאון רבי יוסף ענגיל ז"ל שסתם מדרש פרקי רבי אליעזר הוא סברת רבי אליעזר הוא ויש להרגיש אם אינו כסברת בית שמאי כנ"ל, אבל מצאתי שהרד"ל ז"ל בביאורו לפרקי רבי אליעזר (ס"פ כ"ג סוף אות ס"ז) חולק וכתב דאין לחוש אם סתמא דפרקי רבי אליעזר אינו כסברת רבי אליעזר בן הורקנוס, והבאתי דבריו בחיבורי הדר יעקב ח"א (ס"ס ל"ג) ע"ש, וכן מתבאר בדברי הפני יהושע ראש השנה (י"א ב) ע"ש.

ב. בענין ויפן כה וכה וירא כי אין איש

שמות (ב' י"א): "ויהי בימים ההם ויגדל משה ויצא אל אחיו וירא בסבלתם, וירא איש מצרי מכה איש עברי מאחיו, ויפן כה וכה וירא כי אין איש, ויך את המצרי ויטמנהו בחול, ויצא ביום השני והנה שני אנשים עברים נצים ויאמר לרשע למה תכה רעך, ויאמר מי שמך לאיש שר ושופט עלינו הלהרגני אתה אמר כאשר הרגת את המצרי, וירא משה ויאמר אכן נודע הדבר."

ופירש רש"י ז"ל: "מכה איש עברי מלקהו ורודהו, ובעלה של שלומית בת דברי היה [האיש עברי המוכה], ונתן [האיש מצרי] עיניו בה ובלילה העמידו והוציאו מביתו והוא חזר ונכנס לבית ובא על אשתו כסבורה שהוא בעלה וחזר האיש לביתו והרגיש בדבר וכשראה אותו מצרי שהרגיש בדבר היה מכהו ורודהו כל היום".

ושאלני בני היקר הרה"ג רבי דוד אהרן שליט"א אחר שהמקרא מעיד שמשה פנה כה כה וראה שאין איש ואז הרג למצרי, אם כן איך נודע הדבר שמשה רבינו הרג למצרי והרי לא היה מי שראה הדבר.

וראיתי בפירוש הרשב"ם ז"ל שם (פסוק י"ד) שכתב: "אכן נודע הדבר, אכן ואך כן, לא כמו שהייתי סבור כשטמנתיו בחול שלא נודע, אלא כן הוא שנודע", וזו לשון רבינו הגדול החתם סופר ז"ל שם (ד"ט ע"א): "אכן נודע הדבר, יש לפרש כי ויפן כה וכה רוצה לומר שתי הבטות הביט, אחד בעיניו הגשמיות להתחבא שלא יראהו אדם ויבולע למלך, והשני בעיני ההשגה כי לא יצא איש ממנו שעתיד להתגייר, על כן כפל "כה וכה", ועל שניהם נאמר וירא כי אין איש, ועתה כי הבין שנודע הדבר וטעה בראייתו הגשמית, ומכל שכן שיש לחוש בטעותו בעיני ההשגה, שאפשר שהיו עתידים צדיקים לצאת ממנו ושלא כדין הרגו, על כן פחד מפני פרעה שלא יעמוד לו זכות להצילו, וקבל גלות על עצמו" עכ"ל.

ולפי דרכם ז"ל מה שמשה רבינו ע"ה פנה כה וכה וירא כי אין איש דהיינו שחשב שמשה שאין איש רואהו - טעות היה כי אכן היו רואים "וטעה בראייתו הגשמית", ודוק.

ובעניותי עם שאיני כדאי כלל לענ"ד דוחק לומר שהיתה כאן טעות, ואם היתה לנו רשות הייתי אומר שיובן היטב עם דברי חז"ל במדרש שמות רבה (פ"א סס"ח) **שדתן** הוא הוא היה

בעלה של שלומית בת דברי, שעליה בא האיש מצרי כנ"ל, ושאותו הציל משה מהאיש מצרי שהכהו ע"ש.

ואם כן דתן הרשע הוא היה האיש העברי שמשוה הצילו מהאיש מצרי, והוא הוא דתן עצמו שהיה אחד מ"שני אנשים עברים נצים" כדפירש רש"י שם וכן הוא בתרגום המיוחס ליונתן, והוא הוא דתן שאמר למשה "הלהרגני אתה אומר", ואתי שפיר דאין הכי נמי משה ראה טוב ולא טעה בראייתו, ובאמת לא היו אנשים אחרים הרואים זולת האיש עברי והאיש מצרי שהכהו, ובסוף האיש העברי שמשוה הצילו הוא שאמר הלהרגני אתה אומר, והוא מסר והלשין את משה לפרעה מלך מצרים כאומרם במדרש שמות רבה שם (פ"א ר"ס ל"א) ודוק היטב.

ותראה שתיבות הפסוק "ויאמר אכן נודע הדבר", עולים בדקדוק בגימטריא "דתן הודיע למלך", חושבנא דדין כחושבנא דדין ודוק.

ועם דברינו האמורים מאירים אצלי דברי משה רבינו באומרו "אכן נודע הדבר", ופירש רש"י ז"ל: "אכן נודע הדבר, כמשמעו, ומדרשו נודע לי הדבר שהייתי תמה עליו מה חטאו ישראל מכל שבעים אומות להיות נרדים בעבודת פרך, אבל רואה אני שהם ראויים לכך", דהיינו אומר משה אני סיכנתי בעצמי והתאמצתי להציל לאותו איש המוכה, וסוף דבר מה גמלני הלך והלשין עלי ומסר אותי להריגה למלכות, אהא "אכן נודע הדבר", ודוק היטב.

ותן דעתך שלשון חז"ל במדרש שמות רבה (פ"א סל"א) ובמדרש תנחומא (פרשת שמות ס"י) כך הוא: "וישמע פרעה את הדבר הזה שעמדו דתן ואבירים והלשינו עליו", ותראה שתיבות התורה שבכתב: "ויירא משה ויאמר אכן נודע הדבר", עולה בגימטריא כלשון תורה שבעל פה: "עמדו דתן ואבירים והלשינו". [ובאופן נוסף "דתן גם אבירים הם גילו זה לפרעה" ודוק].

ומבלל דברינו יראה המעיין מה שיש לכאורה לעמוד בדברות קדשו של רבינו חיים ׳ן עטר ז"ל בספרו אור החיים שם (פסוק י"א): "איש עברי מאחיו, דקדק לומר "מאחיו", ירמוז כי הביט בו שהיה מהצדיקים שבישראל, כי היו אז בישראל רשעים, וצא ולמד מה שאמרו ז"ל בפסוק וחמושים עלו וגו' שאחד מחמשה חלקים, ולמאן דאמר יותר, עלו ממצרים, והשאר מתו בימי החושך לצד היותם רשעים, ותמצא שכאשר אמר בסמוך שני אנשים עברים נצים לא אמר מאחיו, לטעם שהיו רשעים כי הם דתן ואבירים", ולהאמור דעת חז"ל שגם האיש עברי מאחיו היה דתן עצמו כנ"ל וצ"ע. [ובילקוט שמעוני שמות שם (רמז קס"ז): "ראה משה אחד מנוגשי פרעה מכה לאחד מבני הקהתי הלויים שהן אחיו" ודוק היטב].

ורבותינו המפרשים ז"ל עמדו והעירו מדוע משה רבינו ע"ה לא הרג למוסר זה שרצה למוסרו ועיין ברכות (נ"ח א'), וכדכתב הרב הספורנו ז"ל שם (פסוק י"ד): "ויאמר אכן נודע הדבר, כשאמר זה המוסר את דבריו אלה בפני רבים, ולכן לא הרג את המוסר מבלי אין תועלת בהריגתו אחר שכבר מסר", ועיין גם בספר פרדס יוסף שם מה שהוסיף בזה מדוע משה לא הרג גם למוסר זה ע"ש.

ולפי דרכו של החתם סופר ז"ל שהבאתי לעיל, אתי שפיר שמשוה חשש שעצם זה שהרג לאיש מצרי עשה שלא כהוגן ופחד כנ"ל, עכשיו יוסיף גם להרוג איש עברי אתמהא, ולכן לא הרגו למוסר וא"ש ודוק.

ג. בענין ויך את המצרי

שמות (ב' י"א): "ויהי בימים ההם ויגדל משה ויצא אל אחיו, וירא בסבלותם, וירא איש מצרי מכה איש עברי מאחיו, ויפן כה וכה וירא כי אין איש ויך את המצרי ויטמנהו בחול".

ובמדרש שמות רבה שם (פ"א ס"ט): "ויך את המצרי במה הרגו, רבי אביתר אמר הכהו באגרופ. ויש אומרים מגריפה של טיט נטל והוציא את מוחו. ורבנן אמרי הזכיר עליו את השם".

וראה נא ראה כי תיבות "ויך את המצרי", עולים בגימטריא "באגרופ הכה והמית" וכשיטת רבי אביתר. וכן "ויך את המצרי" עם הכולל עולה בגימטריא "מגריפה של טיט נטל" וזה כסברת היש אומרים, וכן "ויך את המצרי" עולה בגימטריא "כי הזכיר על המכה שם" וכסברת רבנן ודוק היטב. [ובאופן אחר "וזכר עליו השם בפה" ועיין בדברי הרמב"ן ז"ל שמות שם (פסוק י"ד) ודוק].

ובמסכת אבות דרבי נתן (פ"כ ה"א) אמרו: "בני אמי נחרו בי זה משה שהרג את המצרי, שנאמר ויהי בימים הרבים ויגדל משה ויצא אל אחיו וירא בסבלותם, ויפן כה וכה וירא כי אין איש ויך את המצרי ויטמנהו בחול, מה תלמוד לומר כי אין איש מלמד שהושיב לו משה סנהדראות של מלאכי השרת ואמר להם אהרוג את זה. אמרו לו הרוג. וכי בחרב הרגו, והלא באמירה הרגו, שנאמר הלהרגני אתה אומר כאשר הרגת את המצרי, מלמד שהרגו בשם".

והנה תיבות "ויך את המצרי ויטמנהו בחול", עולים בגימטריא "ללמד שהרג בשם" כדברי אבות דרבי נתן ודוק היטב.

ובמדרש שכל טוב שמות (פרק ב'): "ויך את המצרי. קללו בשם צבאות ומת, כתיב הכא ויך את המצרי, וכתיב התם והכה ארץ בשבט פיו מה התם בשם, אף כאן בשם".

ותן דעתך כי תיבות "ויך את המצרי", עולים בגימטריא "מלמד קללו בצבאות" ודוק היטב.

ובילקוט שמעוני (פרשת שמות רמז קס"ז) אמרו: "וירא איש מצרי, ראה אחד מנוגשי פרעה מכה לאחד מבני הקהתי הלויים שהן אחיו, והתחיל לקלל אותו בחרב שבפיו והרגו", ותראה כי תיבות "ויך את המצרי", עולים בגימטריא "וקללו בחרב שבפיו" ודוק.

ועיין במדרש ויקרא רבה (פ"ב ס"ד): "רבי לוי אמר במסטורין של ישראל הרגו, כמה דאת אמר והיה מספר בני ישראל כחול היס", ועין בפירושו מהרז"ו שם, והנה תיבות "ויך את המצרי" (עם ב' כוללים), בגימטריא "ללמד במסטורין הרג למכה" ודוק היטב.

ובס"ד נתבאר באר היטב, בהתורה שבעל פה רמוזה בתורה שבכתב וממנה יוצאה ומשתלשלת, וליכא מידי [דתורה שבעל פה] דלא רמיזא באורייתא [דבכתב] ועיין מה שהארכתי בזה בחיבורי הדר יעקב ח"א (סימן א') וצרף לכאן ודוק היטב.

* * *

שמות (ב' י"א): "ויהי בימים ההם ויגדל משה ויצא אל אחיו, וירא בסבלתם, וירא איש מצרי מכה איש עברי מאחיו, ויפן כה וכה, וירא כי אין איש, ויך את המצרי ויטמנהו בחול, ויצא ביום

השני, והנה שני אנשים עברים נצים, ויאמר לרשע למה תכה רעך, ויאמר מי שמך לאיש שר ושופט עלינו, הלהרגני אתה אמר כאשר הרגת את המצרי, וירא משה ויאמר אכן נודע הדבר".

וראה נא ראה, כי תיבות "הלהרגני אתה אמר", עולים בגימטריא, "ויך את המצרי ויטמנהו בחול" ודוק היטב.

ד. בענין ויקרא את שמו גרשום

שמות (ב' כ"ב): "ותלד בן, ויקרא את שמו גרשום, כי אמר גר הייתי בארץ נכריה".

ונתעוררתי בס"ד דלכאורה היה לו למשה רבינו לקרוא לבנו הראשון בשם "אליעזר" על שעזרו השי"ת ואלהי אבי בעזרי.

וראיתי שעמד בזה הגאון הנצי"ב ז"ל בפירושו היקר העמק דבר שם: "כי אמר גר הייתי וגו', לא עשה משה כיוסף שברך את ה' על ההצלה בכך הראשון ואמר כי נשני וגו', משום שכבר ביארנו בספר בראשית (ל"ה א') שאין לברך על הנס עד שיצא ממנו לגמרי, ולא עוד אלא שאם נכנס לצרה אחרת אין לברך על הצלה מצרה הראשונה עד שיצא גם מהשניה ע"ש, משום הכי יוסף שכבר נתגדל ויצא מכל צרה הודה לה' על זה, אבל משה עדיין היה נרדף מהמלוכה שהרי אינו יכול לשוב לביתו, וגם פה הוא בארץ נכריה, על כן לא ברך את ה' עד שהוליד בן השני ונודע לו כי מתו האנשים המבקשים את נפשו, וגם אותו המלך כבר מת וגם הקב"ה אמר לו כי אהיה עמך כאשר יבואר לקמן (ג' י"ב), ושוב אין פחד אז אמר בהודיה ויצליני מחרב פרעה. וכן כתב הרב הספורנו (פסוק כ"ג) "עכ"ל, ועיין גם בספר הכתב והקבלה שם.

ועכשיו רואה אני שכבר עמדו בזה רבותינו הראשונים כמלאכים נ"ע, וזו לשון הרב החזקוני ז"ל שם: "ויקרא את שמו גרשם, מתוך קו הדין היה לו לקרוא לבנו הראשון על שם הנס שהצילו הקב"ה מחרב פרעה, ולא הזכיר את הנס אלא על שם בנו הקטן שהוא אליעזר. אלא יש לומר דלא היתה ההצלה חשובה בעיניו כל זמן שמלך מצרים חי, שהרי לעולם היה ירא ממנו בכל מקום שהולך, וכשאמר לו הקב"ה כי מתו כל האנשים המבקשים את נפשך כלומר מלך מצרים, אז הזכיר חשיבות הנס ומיד באותו זמן כשנולד לו בן שני כדכתיב ויהי בדרך במלון וגו' שנענש על שלא מל אליעזר בנו שנולד באותו פרק. דבר אחד כשנולד גרשום עדיין היה משה חדש במקומו ונחשב כגר והיה ירא להזכיר מפני מה ברח ממצרים פן יגרשהו חותנו אבל אחר שנתיישב לא הקפיד".

ובן בספר רבותינו בעלי התוספות על התורה שמות (י"ח ד') בפירוש ריב"א ז"ל שם: "כי אלהי אבי בעזרי. תימה היה לו לקרות שם הראשון אליעזר, שהרי כשנולד הראשון ניצל מחרב פרעה כמו שמוכיחין המקראות, ויש לומר שעדיין לא הובטח מפרעה עד שנולד אליעזר השני, כי היה ירא פן ישלח פרעה אחריו אנשים לבקשו ולהורגו, אבל משנולד השני כבר הובטח מפרעה שנאמר לו לך שוב מצרים כי מתו כל האנשים המבקשים את נפשך", ועיין שם בפירוש הרב בכור שור, ובפירוש המיוחס לרא"ש שם.

ואחר שנפתח הדבר בגדולי גדולים, יסתיים בקטני קטנים כמוני, ואכתוב אני הנלע"ד בס"ד דהנה אמרו רז"ל במכילתא (פרשת יתרו פ"א): "ואת שני בניה וגו' נכריה. רבי יהושע אומר נכריה היתה לו ודאי. רבי אלעזר המודעי אומר בארץ נכריה, אמר משה הואיל וכל העולם עובדי עבודה זרה, אני אעבוד לפני מי שאמר והיה העולם, שבשעה שאמר משה ליתרו תן לי צפורה בתך לאשה, אמר לו יתרו קבל עליך דבר זה שאומר לך ואני נותנה לך לאשה, אמר לו מהו, אמר לו בן שיהיה תחילה יהיה לעבודה זרה, מכאן ואילך לשם שמים, וקבל עליו, אמר לו השבע וישבע לו".

ומפורש שהיה משה מושבע מפי יתרו שכן ראשון שיהיה לו יהיה לעבודה זרה, ואם כן איך יתכן שיקרא לו אליעזר שמשמעות שם זה שאלהי אביו בעזרו, והוא בן לעבודה זרה, ולכן נמנע מלקרוא עליו שם שמים ודוק. זה הנלע"ד בס"ד.

מיהו גוף מאמר המכילתא דלעיל שמשה רבינו ע"ה קבל עליו שהבן שיהיה לו תחילה יהיה לעבודה זרה, מוקשה למאוד, והאריכו בו המפרשים ע"ה, וכתב רבינו יעקב בעל הטורים שמות (ב' ט"ז): "יתרו היה כומר לעבודה זרה וכשמשה נשא בתו הוצרך משה לידור לו שכן הראשון שיוולד לו שיהיה כומר לעבודה זרה, וזה היה כוונתו כי ידע שיחזיר את חמיו למוטב, וכמו שעשה שהרי נתגייר, מכח מקום נענש שכן בנו נעשה כומר לעבודה זרה, שנאמר ויהונתן בן גרשום בן מנשה נו"ן תלויה, ודרשו חז"ל בן משה היה". ועוד עיין בעל הטורים שמות (י"ה ג).

וזו לשון הרב שפתי כהן שמות (ב' כ"א): "ויואל משה לשבת את האיש וגו'. אמרו ז"ל במדרש בשעה שאמר לו משה תנה לי את צפורה בתך לאשה אמר לו קבל עליך דבר אחד שאני אומר לך ואני נותנה לך. אמר לו משה מהו אמר לו שהבן שיהיה לך תחילה יהיה לעבודה זרה מכאן ואילך יהיה לשמים וקיבל עליו.

ויש לשאול ואיך משה יקבל עליו דבר זה, אלא לפי שראהו [משה ליתרון] שהיה משוטט בדעתו לדעת האלהות, יהיה בכל יום עובד עבודה זרה ומבטלה, ועובד אחרת, אמר משה סופו לעמוד על האמת שהוא אל אמת, לזה קיבל עליו, ועם כל זה נענש שיצא ממנו בן עובד עבודה זרה שהוא יהונתן בן גרשום בן מנשה, כמאמרם ז"ל ירושלמי ברכות (פ"ט ה"ב דס"ד ע"ב) מנשה נו"ן תלויה זכה קרי ביה משה" ודוק היטב.

ובעת מצאתי לגאון הכהן הגדול מאחיו הגאון רבי מאיר שמחה זצ"ל בספרו המופלא משך חכמה שמות (י"ה ג) שכה כתב: "שם האחד גרשום, מה שלא קרא להראשון אליעזר, כי לא רצה שיהיה בשמו שם אל, כי מאיתו יצא יהונתן בן גרשום וכמאמרם ז"ל ויואל משה לשבת את האיש ודוק" [עיין בבא בתרא (ק"ט ב') ומכילתא שם].

הרי שכבר הוא ז"ל הלך בדרך שכתבנו, ותלית, אלא שהוא פירש משום התולדה דהיינו יהונתן בן גרשום, ואנחנו פירשנו משום האב עצמו וכנ"ל ודוק היטב.

ה. בענין וידע אלהים דא תשובה

שמות (ב' כ"ג): "ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויזעקו ותעל שועתם אל האלהים מן העבודה,

וישמע אלהים את נאקתם ויזכר אלהים את בריתו את אברהם את יצחק ואת יעקב, וירא אלהים את בני ישראל וידע אלהים".

וראיתי לגאון המובהק רבי יוסף ענגיל ז"ל בספרו אוצרות יוסף (דרוש א' לשובי"ם) שכה כתב: "בספר ירמיה (ג' י"ד) "שובו בנים שובבים נאם ה' וגו' ונתתי לכם רעים כלבי ורעו אתכם דעה והשכיל", והנה הכתוב אומר כי בשכר התשובה ונתתי לכם רועים כלבי ורעו אתכם דעה והשכל, ועניין הדבר כי **התשובה ענינה דעת**, כלשון הזהב של הרמב"ם בספר מורה נבוכים (ח"ג פמ"ג) "ענין צום כיפור שהוא נותן דעת התשובה" עכ"ל, הרי כי התשובה ענינה דעת וכו'.

וזהו מה שאמר ויאנחו בני ישראל, ובירושלמי תענית (פ"א ה"א) מתוך חמשה דברים נגאלו ישראל ממצרים, מתוך הקץ, מתוך הצרה, מתוך הצווחה, מתוך זכות אבות, מתוך תשובה. מתוך הקץ הדא הוא דכתיב ויהיה בימים הרבים ההם וימת מלך מצרים ויאנחו בני ישראל מן העבודה וכו', מתוך התשובה וידע אלהים", עד כאן לשון הירושלמי.

ומובנים דברי הירושלמי מה שאמר "מתוך תשובה וידע אלהים", **וידע** דייקא כי התשובה היא מן הדעת, ואף כי נאמר וידע אלהים מכל מקום הכל אחד כי על ידי הדעת של האדם ששב מפני הדעת, ממשיך גם למעלה כן, כי כפי מה שהוא אדם - כך הוא ממשיך גם למעלה", עיין שם כל דבריו האמיתיים.

ובמנהגו הטוב הגאון רבי יוסף ענגיל ז"ל כיון אל האמת, כי ראיתי בתרגום המיוחס ליונתן בן עוזיאל לשמות שם על הפסוק הזה עצמו: "וירא אלהים את בני ישראל וידע אלהים", שכה תרגם: "וחמא ה' צער שעבודהון דבני ישראל, וגלי קדמוי ית תיובתא דעבדו בטומרא דלא ידעו אנש בחבריה", והן הם הדברים ממש ודוק היטב. [וגם ראיתי כי תיבות הפסוק "וירא אלהים את בני ישראל וידע אלהים", עולים בגימטריא "בני ישראל בתשובה גאלם ונגאל" ודוק].

ולדרך זו שדעה בחינת תשובה מובן היטב הא דרבותינו מסדרי התפילה ע"ה דסמכו ברכת חונן הדעת להשיבנו, דבני חדא ביקתא אינון, והיינו וידעו תועי רוח בינה (ישעיה כ"ט כ"ד) וכדרשתם במסכת מגילה (י"ז ב') ודוק.

וליסוד שהביא הגאון רבי יוסף ענגיל ז"ל מדברי הרמב"ם ז"ל בספר המורה דענין התשובה הוא הדעת, יש להשוות גם לדברי הרמב"ם ז"ל עצמו בחיבורו הגדול (הלכות מקואות ס"פ י"א): "כשם שהמכוין לבו לטהר כיון שטבל טהור אף על פי שלא נתחדש בגופו דבר, כך המכוין לבו לטהר נפשו מטומאות הנפשות, שהן מחשבות האון ודעות הרעות, כיון שהסכים בלבו לפרוש מאותן העצות, והביא נפשו **במי הדעת טהור**, הרי הוא אומר וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם מכל טומאותיכם ומכל גלוליכם אטהר אתכם, ה' ברחמיו הרבים **מכל חטא עון ואשמה יטהרנו** אמן" דוק היטב והבן.

עבודה זרה (ד' ב'): "אמר רבי יהושע בן לוי לא עשו ישראל את העגל אלא ליתן פתחון פה לבעלי תשובה, שנאמר מי יתן והיה לבכם זה להם ליראה אותי כל הימים וגו', והיינו דאמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחאי לא דוד ראוי לאותו מעשה, ולא ישראל ראוי לאותו מעשה, לא דוד ראוי לאותו מעשה דכתיב ולבי חלל בקרבי, ולא ישראל ראוי לאותו מעשה

דכתיב מי יתן והיה לבכם זה להם ליראה אותי כל הימים, אלא למה עשו לומר לך שאם חטא יחיד אומרים לו כלך אצל יחיד, ואם חטאו ציבור אומרים לכו אצל ציבור.

ופירש רש"י ז"ל: "לא עשו ישראל את העגל, כלומר גיבורים ושליטים ביצרם היו ולא היה ראוי להתגבר יצרם עליהן אלא גזירת מלך היתה לשלוט בם כדי ליתן פתחון פה לבעלי תשובה שאם יאמר החוטא לא אשוב שלא יקבלני אומרים לו צא ולמד ממעשה העגל שכפרו ונתקבלו בתשובה: מי יתן והיה לבכם זה וגו', בסיני נאמר אלמא גיבורים ואמיצי לבב ביראתם היו".

ולפי המתבאר דתשובה היא מן הדעת, ובני ישראל שעשו העגל באו להורות תשובה, לכן בני ישראל דור המדבר נקראים "דור דעה", כדרשתם במדרש קהלת רבה (פ"ז סל"ב וש"ג): "דרדע זה דור המדבר שכולו דעה, בני מחול אלו ישראל שמחל להם הקב"ה על מעשה העגל", ועיין בספר הליקוטים (פרשת דברים פרק א') והבן.

ולאמור במסכת עבודה זרה שם שדוד הוא הקים עולה של תשובה והוא רבן של בעלי תשובה, יוצא שבמקרא הנ"ל נרמזים כולם "את בריתו את אברהם את יצחק ואת יעקב, וגו' וידע אלהים", וידיעה היא תשובה בחינת "דוד", הרי מרכבה שלימה, דוק והבן. [ועיין למהרש"ם ז"ל בספר תכלת מרדכי (שמות סימן א' ד"א ע"א)].

ו. בענין אם עמרם היה חי בהתגלות הקב"ה למשה בסנה

שמות (ג' א'): "ומשה היה רועה את צאן יתרו חותנו כהן מדין, וינהג את הצאן אחר המדבר ויבוא אל הר האלהים חרבה, וירא מלאך ה' אליו בלבת אש מתוך הסנה, וירא והנה הסנה בער באש והסנה איננו אוכל, ויאמר משה אסורה נא ואראה את המראה הגדול הזה מדוע לא יבער הסנה, וירא ה' כי סר לראות ויקרא אליו אלהים מתוך הסנה ויאמר משה ויאמר הנני, וגו', ויאמר אנכי אלהי אביך אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב ויסתר משה פניו כי ירא מהביט אל האלהים".

וראיתי בספר המופלא מגלה עמוקות על פרשת ואתחנן (אופן קמ"ו) שכה כתב: "אנכי אלהי אביך אלהי אברהם ואלהי יצחק ואלהי יעקב, וקשה הלא אין קורין אבות אלא לשלשה ולא ייחד הקב"ה שמו על שום בריה רק על שלשה אבות. ותו יש לי שאלה, הלא עמרם אבי משה היה חי באותה שעה, והקב"ה אינו מייחד שמו בחיים הן בקדושו לא יאמין ואין אמר כאן אנכי אלהי אביך.

אבל אמר "אביך" על אדם הראשון שכבר מת, והוא ברזא דגלגולא שהיה משה בנו מתחילה, שנתגלגל בשני בניו של אדם הראשון בשת ובהבל, והוצרך הקב"ה להודיע למשה שצריך לתקן ברא אבא, לכן הזכיר לו שלשה אבות שכל אחד התחיל לתקן [לאדם הראשון], אברהם תיקן נפש, יצחק רוח, יעקב נשמה" עכ"ל. [מה שכתב שעמרם היה גלגול אדם הראשון - עיין מה שהבאנו עוד בזה בחיבורי הנכחי לקמן (סימן) וצרף לכאן].

ועם שאיני כדאי כלל, בעניותי אומר אני שמיד בראותי דברות קדשו דלעיל תמהתי על עצמי

במה שכתב שהתגלות הקב"ה למשה רבינו בסנה היה **עמרם אביו חי**, וזה לכאורה אי אפשר, ואפרש דברי בס"ד.

אמרו רבותינו ז"ל בספרי (ס"פ פרשת וזאת הברכה) משה חי מאה עשרים שנה, ארבעים שנה במצרים, ארבעים שנה במדין, וארבעים שנה פירנס את ישראל ע"ש, ועיין בקונטרס היקר ולמכסה עתיק (פרשת שמות דף ט"ז) עיין שם.

ולפי פשוטו בן ארבעים שנה היה משה כשברח ממצרים, וארבעים שנה היה במדין, ואז נתגלה עליו הקב"ה בסנה, והיה זה שבעה ימים קודם לפסח, וסיים הקב"ה לשאת ולתת ולדבר עם משה בט"ו בניסן, ולשנה הבאה יצאו בני ישראל ממצרים כאומרם להדיא כל זאת במדרש סדר עולם רבה (פרק ה') עיין שם.

וידוע כי יציאת מצרים היתה בשנת ב' אלפים תמ"ח לבריאה, ולפי זה היתה התגלות הקב"ה למשה בסנה בשנת ב' אלפים תמ"ז.

והנה עמרם חי קל"ז שנה כמפורש בתורה (שמות ו' י"ח), ועמרם ראה את יעקב אבינו כאומרם להדיא במסכת בבא בתרא (קכ"א ב'), ופירש שם הרשב"ם ז"ל שעמרם נולד במצרים באותן שבע עשרה שנה שהיה יעקב אבינו חי שם במצרים, ועיין שיטה מקובצת שם, ויעקב אבינו נפטר בשנת ב' אלפים רנ"ה ועיין בחיבורי הדר יעקב ח"ה (סימן י"ד) עיין שם.

וגם אם נניח שעמרם נולד בשנתו האחרונה של יעקב אבינו, הרי שנפטר עמרם בשנת ב' אלפים **שצ"ב**, והתגלות הקב"ה למשה רבינו בסנה היתה בשנת ב' אלפים **תמ"ז** כדהוכחנו לעיל, דהיינו **חמישים וחמש שנה** אחרי פטירת עמרם, וזה לא כדכתב בעל מגלה עמוקות ז"ל שאז במעמד הסנה היה עמרם חי וצ"ע.

ולכל זה נתעוררתי מיד כשראיתי דברות הרב בעל מגלה עמוקות ז"ל, ועכשיו ראיתי בזה דברים מפורשים, וזו לשון רבינו החזקוני ז"ל שמות שם: "אנכי אלהי אביך, גילה לו שאביו עמרם מת, ולכך כתיב אלהי אביך שהרי אין הקב"ה מייחד שמו על הצדיקים בחייהם אלא במיתתם, משום דבקדושי לא יאמין, ולכך גילה לו עכשיו מיתת אביו עמרם שלא יסרב ליטול גדולה, שהרי לפני אהרן אחיו היה מסרב ליטול גדולה, לפני אביו לא כל שכן".

ורבינו בחיי ז"ל בביאורו לתורה שם כתב: "אנכי אלהי אביך, על דרך הפשט הפשט כאלו אמר אלהי אבותיך, כענין שכתוב אלהי אבי וארומננהו, ששעורו אלהי אבותי, ועל דרך המדרש אלהי אביך זה עמרם, והוא כאלו אמר אנכי אלהיך, אבל רצה ליחד שמו על הצדיק שמת לא על החי, והנה משה כששמע קול הקריאה משה משה דמות קולו של אביו שמע, וכן דרשו בתנחומא נגלה עליו בקולו של אביו עמרם, שמח משה אמר עמרם אבי חי, אמר לו הקב"ה אנכי אלהי אביך, בפתוי באתי אליך כדי שלא תתירא" ע"כ. דהיינו שכבר נפטר עמרם כנ"ל, ועיין גם בדברי הרמב"ן ז"ל בביאורו לתורה שם, וצ"ב.

[בענין] עמרם עיין בעלי התוספות במדבר (פרשת בהעלותך י"א כ"ז) ובפירושו הרא"ש שם שעמרם היה חי בזמן מתן תורה וצ"ע, ועיין קול התורה גליון מ"ט דף ש"ל ושם גליון נ' דף ש"נ ושם גליון נ"ד דף ש"ה]

ומה שהעיר הרב בעל מגלה עמוקות ז"ל שאיך אמר הקב"ה אמר אלהי אביך והרי אין קורין לאבות אלא שלשה - מלבד שיש לומר שאנחנו קורין אבות רק שלשה, מיושבים הדברים לפי מה שכתבו הרמב"ן ז"ל ורבינו בחיי ז"ל שבאומרו אלהי "אביך" הכוונה לאלהי "אבותיך" אברהם יצחק ויעקב כנ"ל, ואף אם נאמר לפי דרשתם אלהי עמרם נמי אתי שפיר וכדכתיבנא בחיבורי הנכחי לקמן (סימן) עיין שם.

ז. בענין ממצרים גאלתנו ומבית עבדים פדיתנו

שמות (ג' ח'): "וארד להצילו מיד מצרים, ולהעלותו מן הארץ ההיא אל ארץ טובה ורחבה אל ארץ זבת חלב ודבש וגו'", ותרגם אונקלוס שם: "ואתגלית לזכותהון מידא דמצראי, ולאסקותהון מן ארעא ההיא לארעא טבא".

ומבואר במקרא שני ענינים הראשון ההצלה מיד בני מצרים והדבר השני להעלות את בני ישראל מארץ מצרים לארץ ישראל, וכן הוא מקרא מלא בספר מיכה (ו' ד'): כי העלתיך מארץ מצרים ומבית עבדים פדיתך ואשלח לפניך את משה אהרן ומרים".

וה**תבוננתי** וראיתי שגם רבותינו ע"ה מסדרי התפילה פעמים הרבה מדגישים את שני ענינים הללו, כמו בברכת אמת ויציב דשחרית: "אמת ממצרים גאלתנו ה"א, מבית עבדים פדיתנו", ובנוסח ברכת נשמת כל חי דתפילת שבת: "ממצרים גאלתנו ה"א, מבית עבדים פדיתנו", ובנוסח ברכת המזון: נודה לך ה"א על שהוצאתנו מארץ מצרים, ופדיתנו מבית עבדים". [וצ"ב שבברכת המזון שינו הלשון ולא תקנו כמו באמת ויציב ובנשמת כל חי "ממצרים גאלתנו", ועיין].

וב**ס"ד** נראה לי לפרש הכפילות, כי יש כאן הודאה על שני דברים, הראשון על עצם הוצאת בני ישראל מארץ מצרים, והדבר השני פדותנו מבית עבדים, כי כאשר היו ישראל בארץ מצרים סבלו משני קלקולים, האחד עצם היותנו בארץ מקולקלת וטמאה היא ארץ מצרים ערות הארץ, וזה עצמו חסרון וקלקול גדול ונורא, שחיבל במעלת וקדושת ישראל, וגם אם לא היינו עבדים במצרים, והדבר השני העבדות למצרים ועבודת הפרך וכו' וכבר ידועים דברי רבינו האר"י ז"ל בשער המצוות (פרשת שמות): "השיב לי מורי ז"ל בסוד ועברתי בארץ מצרים אני ולא מלאך כו', ופירשו בספר הזהר לפי שהארץ היתה מלאה גילולים, ואם היה יורד המלאך שם, יתלבש באותה הזוהמה, אבל הוא ית"ש אש אוכלת הוא, ואין דבר עומד בפניו, ואינו מקבל טומאה ח"ו", וגם בספר ליקוטי תורה (תהלים פרק פ"ד) כתוב: "לכן במצרים שהיא ערות הארץ, שם נתערבו הרבה מהנצוצין, ועל כן גלו ישראל לשם, וגם השכינה גלתה עמהם להעלות אותן הניצוצין אשר שם, לכן היה צריך הוא יתברך בכבודו ובעצמו ליכנס תוך גילולי מצרים להוציא הקדושה, כי יש [שם] קליפה קשה ואפילו אם מלאך יהיה שם אפשר שיתאחז בו, ולכך הוצרך אני ולא מלאך", והועתק בספר חסד לאברהם (מעין ה' נהר כ"ט) ועיין לנכדו הגאון חיד"א ז"ל בספר דבש לפי (מערכת ט' אות ב') עיין שם.

ועבשיו ראיתי שהדברים מפורשים בתרגום המיוחס ליונתן בן עוזיאל שמות שם על הפסוק הזה

עצמו: "ואיתגליתי יומא דין עלך בגין די במימרי לשיזבותהון מן ידא דמצראי, ולאסקותהון מן ארעא ההיא מסאבתא לארעא טבתא" וכו', והיינו כדכתיבנא בס"ד ודוק היטב. והנה רבינו האר"י ז"ל אמר שבספר הזהר הקדוש כתוב כן שהיה הקב"ה בכבודו ובעצמו צריך להכות במצריים ולא מלאך, כיון שיכל להפגם מחמת טומאת מצרים, וראיתי בספר שמן ששון שם שכתב שכך הוא בספר הזהר פרשת שמות, וכעת איני יודע היכן, אבל ראיתי בספר הזהר הקדוש ח"א (דק"ז ע"א) במדרש הנעלם שכך אמרו שם: "מאי דכתיב ועברתי בארץ מצרים אני ולא מלאך וגו', אי הכי יקרא סגיאה הוא למצראי, דלא דמי מאן דתפש מלכא למאן דתפש הדיוטא, ועוד אין לך אומה מזוהמת בכל טומאה כמו המצרים, דכתיב בהו אשר בשר חמורים בשרם וגו', שהם חשודים על משכב זכור, והם באים מחם, שעשה מה שעשה לאביו, וקלל אותו ולכנען בנו, וכי לא היה להקב"ה מלאך או שליח לשגר לעשות נקמה במצרים, כמו שעשה באשור שהיה בנו של שם, וכתיב ויצא מלאך ה' ויכה במחנה אשור, ועל ידי שליח נעשה, כל שכן המצרים שהם מזוהמים יותר מכל אומה, ואמר אני ולא מלאך. אלא אמר רבי יהודה, מכאן למדנו כח גבורתו של הקב"ה, ומעלתו שהוא גבוה על הכל, אמר הקב"ה, אומה זו של מצרים מזוהמת ומטונפת, ואין ראוי לשגר מלאך ולא שרף, דבר קדוש בין רשעים ארורים מטונפים, אלא אני עושה מה שאין יכול לעשות מלאך ולא שרף ולא שליח, שאני אומר ממקום קדושתו יהא כן, ומיד נעשה, מה שאין המלאך יכול לעשותו, אבל הקב"ה ממקום קדושתו אומר יהא כן, ומיד נעשה מה שהוא רוצה לעשות, ולפיכך לא נעשית נקמה זו על ידי מלאך ושליח בשביל קלון המצרים, ולהראות גדולתו של מקום שלא רצה שיכנסו ביניהם דבר קדוש, ועל הדרך הזה נאמר אני ולא מלאך, אני יכול לעשותו ולא מלאך", ואחשוב שכאן מקור דברי רבינו האר"י ז"ל וכך הוא ז"ל הסביר לשון הזהר "שאין מלאך יכול לעשותו" מחמת שהיה נפגם ודוק.

עוד דע כי מצינו עוד במקרא פסוקים שהקב"ה הציל אותו מיד מצרים, כמו בספר שמות (י"ח ט): "ויחד יתרו על כל הטובה אשר עשה ה' על אשר הצילו מיד מצרים, ויאמר יתרו ברוך ה' אשר הציל אתכם מיד מצרים ומיד פרעה אשר הציל את העם מתחת יד מצרים", ופירש רש"י ז"ל: "מיד מצרים אומה קשה ומיד פרעה מלך קשה", וחושבני שגם כאן יש שני פירושים כנ"ל, כי חוץ מפשוטו שהציל את בני ישראל מעול ושעבוד מצרים ועבודת הפרך וגזירות רעות ואכזריות וכו', שהיא הצלה גשמית לגוף, עוד בה שהיתה גם הצלה רוחנית לבני ישראל, כי עצם ההמצאות של בני ישראל עם אנשי מצרים הזיקה קלקלה והשחיתה את בני ישראל כמו שנאמר בספר דברים (כ"ו ה') "וירעו אותנו המצרים", שפירשו רבים מהמפרשים שהמצרים קלקלו אותנו, ועשו אותנו אנשים רעים וחטאים כמותם, ולכן לא כתוב וירעו "לנו" אלא כתוב וירעו "אותנו" ככתוב בספר שפתי כהן במדבר (כ' ט"ו), ובספר כלי יקר שמות (א' ט"ו) הביא כן בשם המפרשים, וזכו לפירוש זה גם בספר אור החיים הקדוש ובספר פנים יפות שם ובפירושו העמק דבר דברים שם עיין שם שפה אחת ודברים אחדים, ועיין עוד באגרות חזון איש ח"א (סימן ר"ח), ובחיבורי כנסת חיים (סימן קס"ד) וצרף לכאן.

ה. בענין ויען משה

שמות (ד' א'): "ויען משה ויאמר והן לא יאמינו לי ולא ישמעו בקלי כי יאמרו לא נראה אליך ה'". ובהיותי קורא הפרשה שמו"ת, נתעוררתי בס"ד מהו ויען משה, דהא קיימא לן כל לשון עניה בקול רם ובהרמת קול, וזו לשון רש"י ז"ל ירמיה (כ"ה א'): "כל לשון עניה צעקת קול רם היא", וכן הוא בפירוש רש"י ז"ל דברים (כ"ו ה'), ושמואל א' (י"ד י"ב), ותהלים (קיי"ט קע"ב), ושיר השירים (ב' י'), ואיוב (ג' א'), ודניאל (ג' ט'), ורש"י גיטין (פ"ג א'), ועוד, ואבוהון דכלוהו מאמר רבותינו ז"ל במסכת סוטה (ל"ב ב') ועיין לרבינו המאירי ז"ל שם, וליבמות (ק"ב ב') ודוק. ותו יש להבין מדוע דייקא כאן הוזקק משה רבינו לומר דבריו בקול רם וצעקה, והרי מיד כשהשי"ת ביקש ממנו (לעיל ג' א') היה לו לומר בקול רם, ושם הרי רק כתוב: "ויאמר משה אל האלהים מי אנכי כי אלך אל פרעה וכי אוציא את בני ישראל ממצרים" אמירה נעימה ולא צעקה.

ואולי בפעם הראשונה אכן השיב משה באמירה, אבל אחר כך בראותו שהשי"ת חוזר ומפציר להיות מושיען של ישראל, ומשה רבינו לפי רוב ענוותו העצומה שהאיש משה ענו מאד מכל האדם אשר על פני האדמה ושלש כיתות מוכי שחין יש ונפשו של משה שפלה מכולם כדתניא באבות דרבי נתן (פ"ט ה"ב), הבין והרגיש שאינו ראוי והגון לכך, לכן פרצה ממנו הצעקה בקול רם ודוק.

ועתה ראיתי לכהן הגדול מאחיו הגאון רבינו מאיר שמחה זצ"ל בספר המופלא משך חכמה שם שעמד בזה וכה כתב: "ויען משה ויאמר והן לא יאמינו לי ולא ישמעו בקולי כי יאמרו לא נראה אליך ה', הא דכתוב כאן "ויען", מה שאין בכל הפרשה, נראה על דרך רמז דבסוטה (ל"ב ב') דריש כל עניה ואמירה מוענו הלויים בקול רם, ובערכין (י"א סע"א) דריש ממשה ידבר והאלקים יענו בקול, על שיר שהלוי משורר עיין רש"י שם.

לבן מרמז שבאמירה זו שדיבר לשון הרע על ישראל ולכך הראוהו נחש, כדרשת חז"ל במדרש שמות רבה (פ"ג סט"ו) בזה נעשה הוא לוי ואהרן כהן וכמו שדרשו רז"ל שם (פ" סכ"א) על קרא דאהרן הלוי עכשיו הוא כהן ואתה לוי, ונעשה הוא משורר בעבודת הלויים וזה ויען משה ויאמר שבאמירה זו נעשה משורר בעניה בקול, ולפי דרך הזוהר ח"ב (קמ"ג ע"ב) שהשיר משמח אלקים הוא דין, והלוי הוא בעל דין, והכהן איש חסד שם (ח"ג קמ"ה ע"ש) א"ש יותר" עכ"ל, ודוק היטב.

ובן ראיתי עכשיו לגאון הנצי"ב ז"ל בהעמק דבר שם שגם כן עמד בזה וכתב: "ויען משה. עניה הוא בקול כמו שכתבתי בספר בראשית (י"ה כ"ז) על פי מסכת סוטה (ל"ב ב') ע"ש, הנה כשסירב משה בראשונה לאמר מי אנכי, היה זה מדרך המוסר, כמו שעשו כן ישעיה וירמיה. וכששאל בשניה מה אמר אלים. שאל כהוגן לצורך הענין. אבל כשבא לסרב עתה הבין שאינו מדרך המוסר לבוא בדברים כאלה לפני ה'. אבל מדת הענוה ושפלות גברה עליו כל כך עד שראה עצמו מוכרח לצאת מגדר המוסר ודרך ארץ והצר לו מאד, והרים קול בכיה לאמר מה יעשה ואין בכחו להקים דבר ה', וכיוצא בזה נתבאר בספר בראשית שם" עכ"ל, ועיין עוד בהעמק דבר במדבר (י"א כ"ה) ודוק. [וזה מעין מה שכתבתי אני עני לעיל].

ועוד אכתוב מה שיש לי להבין בענין, שהרי משה רבינו ע"ה בתחילה הסביר ונימק מדוע אינו יכול לקבל השליחות להיות מושיען של ישראל באומרו שם (ג' י"ג): "ויאמר משה אל האלהים הנה אנכי בא אל בני ישראל ואמרת להם אלהי אבותיכם שלחני אליכם ואמרו לי מה שמו מה אמר אלהם", עיין רשב"ם רמב"ן ורבינו בחיי זכרונם לברכה. מה היתה כוונת משה רבינו בנימוק זה.

ואחר שהשי"ת אומר לו בשניה שילך לפרעה ולבני ישראל כנ"ל, משה רבינו עונה והן לא יאמינו לי, ואחרי שהשי"ת אומר לו שיעשה אותות ומופתים ובוזה יאמינו לו, אומר משה ויאמר משה אל ה': "בי אדני לא איש דברים אנכי גם מתמול גם משלשם גם מאז דברך אל עבדך כי כבד פה וכבד לשון אנכי", ואז השי"ת משיב ואומר לו "מי שם פה לאדם או מי ישום אלם או חרש או פקח או עור הלא אנכי ה', ועתה לך ואנכי אהיה עם פיך והוריתך אשר תדבר", ושוב משה רבינו אומר לשי"ת "שלח נא ביד תשלח", וכתב רש"י ז"ל: "היה משה עומד ביום השביעי כשאמר לו זאת עוד שלח נא ביד תשלח עד שחרה בו וקבל עליו וכל זה שלא היה משה רוצה ליטול גדולה על אהרן אחיו, שהיה גדול הימנו, ונביא היה שנאמר הלא אהרן אחיך הלוי וגו' ועוד נאמר לעלי הכהן הנגלה נגליתי אל בית אביך בהיותם במצרים הוא אהרן. וכן אמר ואודע להם בארץ מצרים וגו' ואומר אליהם איש שקוצי עיניו השליכו ואתה נבואה לאהרן נאמרה".

ולפי זה מאי כולי האי, והיה לו למשה רבינו ע"ה לומר טעם והסבר זה מיד בתחילה לקב"ה איך אלך אני והרי אחי אהרן גדול ממני ונביא, ושמה יקפיד, ומדוע ולמה היה צריך משה רבינו לחפש תירוצים שונים, ולהכנס למשא ומתן עם הקב"ה שבוע ימים, וכתבתי למזכרת, ויש לעיין בדברי רבותינו המפרשים מאירי עינינו זיע"א.

ז. בענין והנה ידו מצרעת כשג

שמות (ד' ו'): "ויאמר ה' לו עוד הבא נא ידך בחיקך, ויבא ידו בחיקו ויוצאה והנה ידו מצרעת כשג, ויאמר השב ידך אל חיקך וישב ידו אל חיקו ויוצאה מחיקו, והנה שבה כבשרו".

ופירש רש"י ז"ל: "מצרעת כשג, דרך צרעת להיות לבנה אם כהרת לבנה היא, אף באות זה רמז לו שלשון הרע סיפר באומרו לא יאמינו לי לפיכך הלקהו בצרעת כמו שלקתה מרים על לשון הרע".

ובתרגום אונקלוס שם: "ואמר ה' ליה עוד אעיל כען ידך בעטפך ואעיל ידיה בעטפיה ואפקה והא ידיה חורא כתלגא", ובתרגום המיוחס ליונתן בן עוזיאל שם: "ואמר ה' ליה תוב אעל כדון ידך בחובך ואעיל יתיה בגו חוביה והנפקה, והא ידיה סגירתא מחוורא היא כתלגא".

והמעייין בעינא פקיחא יראה שיש חילוק ושינוי מהותי בין תרגום אונקלוס לתרגום המיוחס ליונתן, שאונקלוס "מצרעת כשג" כה תרגם: "והא ידיה חורא כתלגא", ולעומתו המיוחס ליונתן תרגם מצרעת כשג: "והא ידיה סגירתא מחוורא היא כתלגא", והשינוי בולט, שאונקלוס שינה מכל מקום שתמיד מתרגם צרעת "סגירא", וכאן רק תרגם "ידיה חורא כתלגא",

אבל לא תרגם וידיה "סגירתא" חורא כתלגא, כשם שעשה ותרגם המיוחס ליונתן, והדבר צריך עיון וטעם, ומה פשר הדבר.

ובם"ד חושבני שיוכנו הדברים היטב, דהנה רבינו הרמב"ם ז"ל בספר מורה נבוכים ח"ב (פרק כ"ט) גבי הנסים ונפלאות כה כתב: "אמנם אמרתי שלא ישתנה דבר מטבעו, וימשך על השינוי ההוא - להשמר מן הנפלאות, כי אף על פי שנהפך המטה לנחש, ונהפכו המים לדם, והיד הטהורה הנכבדת [של משה רבינו] - לבנה, מבלתי סיבה טבעית מחייבת אותם, הענינים ההם והדומה להם לא ימשכו ולא שבו טבע אחר, אבל כמו שאמרו ז"ל "עולם כמנהגו הולך" זהו דעתי" וכו'.

ומפורש שדעת רבינו הרמב"ם ז"ל שידו הטהורה והקדושה של משה רבינו ע"ה "לא שבו טבע אחר" כלומר נשארה בטהרתה, כי צרעת הבאה ע"י נס אינו משנה טבע ועצם הדבר, ודוק.

והנה רבינו יוסף גאון מרואצ'וב ז"ל בשו"ת צפנת פענח ח"א (סימן ג') כה כתב: "ומאוד יש להאריך בגדר דברי הרמב"ם בספר מורה נבוכים ח"ב פרק כ"ט הנ"ל, דאין דבריו נכונים בזה לדינא, רק זה הוי מציאות גמור גבי נס, ולהבדיל גבי כשפים זה רק דמיון בעלמא" עכ"ל.

ובספרו צפנת פענח על התורה שמות שם (דף ר') כתב: "והנה ידו מצורעת כשגל ויאמר השב ידך, עיין מה שכתב רבינו הרמב"ם בספר מורה נבוכים ח"ב (פרק כ"ט) בגדרי הנפלאות וכו', ולדינא [נס] הוי מציאות גמור ולא מעשה [דמיון], ובהוריות (י' א') ממעטים נגעי כשפים מדין נגעים זה רק היכן דהוי רק דמיון בעלמא [כשפים], אבל נפלאות הבורא יתברך זה מציאות גמור, וכמו גבי מרים דהוה עליה גדר מצורע ממש לדינא, והכי נמי כאן [גבי ידו של משה], ולכך ציוה לו הקב"ה להשיב ידו בחיקו, גדר טהרה ממש לומר דזה דין", ועיין בהערות שם (הערה ל"ו) בכל הנסמן שם לחיבורי הגאון צפנת פענח ועיין בספר מפענח צפונות (פ"ח סימן י"ג ופרק כ' סימן ג') ע"ש. ובפרקי מבוא שבספר צפנת פענח בראשית פרק "נס - מציאות" (דף ל"ו) ע"ש.

ומבואר שדעתו ז"ל נס הוי מציאות גמורה חדשה, "וכל דבר הנעשה על ידי נס הוה בריאה" כלשונו המובאת בפרקי מבוא שם, ואכן ידו של משה מצורעת ממש היתה עם כל הלכות טומאת צרעת כנ"ל בדבריו.

והשתא דאתינן להכי יעלו הדברים יפה, שיש לומר דאונקלוס שרק תרגם "והא ידיה חורא כתלגא", ולא הזכיר ענין "הסגירתא", כיון שדעתו כדעת הרמב"ם ז"ל שהיד הטהורה והנכבדה לא נשתנתה ולא היה בה ממש צרעת כנ"ל, ולעומתו תרגום המיוחס ליונתן סבר דנס הוי מציאות ובריאה חדשה לכן תרגם "והא ידיה **סגירתא** מחוורא היא כתלגא" וכדאסברה ניהלן הגאון צפנת פענח ז"ל, דוק הבן ועיין.

ואין לשאול והרי בספר במדבר (י"ב י') גבי צרעת מרים כתוב: "והענן סר מעל האהל והנה מרים מצרעת כשגל ויפן אהרן אל מרים והנה מצרעת" ותרגם אונקלוס: "ועננא אסתלק מעלוי משכנא והא מרים חורא כתלגא ואתפני אהרן לות מרים והא סגירא".

הרי שגם כאן לא תרגם סגירא ורק תרגם חורא כתלגא, דלא קשיא דמלבד שיש לומר דאזיל לטעמיה וכדתרגם גבי משה, שגם צרעת מרים על ידי נס היתה, ויותר נראה דבמה שתרגם בסוף דבריו "והא סגירא", סגי ועולה גם אדלעיל.

ואמרתי לעיין במפרשי אונקלוס שתחת ידי, והנה בספר מיני תרגימא ובספר נתינה לגר לא עמדו בזה, וראיתי בספר לחם ושמלה על תרגום אונקלוס שם (ד"ג ע"ד) שכתב: "מצורעת כשלג חוורא כתלגא, ולא תרגם בלשון סגירא, וכך הוא בצרעת מרים, ונראה כי מפני הכבוד לא רצה אונקלוס לתרגם בלשון צרעת ממש סגירא ולהוסיף אחריו חוורא", עכ"ל.

ובספר אהבת יהונתן על התרגומים שם (ד"י ע"ב) כתב: "ובעבור שאין הדמיון נופל כי אם על המראה לכן אונקלוס לא תרגם מלת מצורעת כדרכו תמיד דהיינו במילת סגירא, רק תרגם חוורא כתלגא, ועיין אונקלוס במדבר (י"ב י) ושם בתרגום המיוחס ליונתן", ולא הבנתי הדברים היטב, ועיין גם בספר נפש הגר כאן, ואני הנלע"ד כתבתי בס"ד.

ודע דבמקומו עמדתי בדבר פלא שנתעוררתי והוא דכל בני אותה משפחה מופלאה אהרן מרים ומשה לקו בצרעת והוא דבר נפלא ואכמ"ל. [גם אהרן לקה בצרעת כאומרם בספרי בהעלותך שם, ושבת (צ"ז א'), ועיין בחיבורי הדר יעקב ח"א (סימן כ"ו)].

י. בענין שמיעה וראיה

שמות (ד' י"א): "ויאמר ה' אליו מי שם פה לאדם או מי ישום אלם או חרש או פקח או עור הלא אנכי ה'".

ובתב רבינו בחיי ז"ל בביאורו שם: "ויש להתבונן איך סדר הכתוב שלש מעלות זו למעלה מזו, ראשונה הדיבור הוא מצד הנפש אשר האלמות הפכו, והשנית חוש השמע שהוא למעלה מחוש הראות וזהו שאמר או חרש, והשלישית חוש הראות הוא שאמר או פקח או עור.

וזהו שאמר שלמה ע"ה (משלי ט"ו ל') מאור עינים ישמח לב שמועה טובה תדשן עצם, ביאר כי האור ירחיב הלב, אבל חוש השמע גדול יותר מאד כי מלבד שירחיב את הלב וישמח אותו עוד ידשן את עצמותיו, הנה כי רבה התועלת המגעת לאדם מן האוזן יותר מן העין, וכן אמרו חז"ל (בבא קמא פ"ה א') סימא עינו נותן לו דמי עינו חרשו נותן לו דמי כולו, ומפני שביאר הכתוב כי האוזן אבר נכבד מן העין כתב אחריו אוזן שומעת תוכחת חיים.

וידעתי כי לפי זה יקשה לך למה הקדימה לאה אמנו ראובן לשמעון, כי מאחר שקראה את שמם זה על שם הראיה וזה על שם השמיעה היה לה להקדים אל הבכור שם השמיעה. והענין הזה לא יתבאר כי אם בקבלה כי הראיה מכח הה"א והשמיעה מכח הוא"ו ומזה הוצרכה להקדים אל הבכור שם הראיה כדי להקדים אות הה"א לאות הוא"ו בסדר א"ב ג"ד, והבין זה עכ"ל.

עוד מצאתי לרבינו בחיי ז"ל בספר כד הקמח (ערך זנות הלב והעין דף קס"ד) שכתב: "מעלת הראות גדולה, ואמנם מעלת השמע גדולה יותר, כי כח השמע הוא יותר זך ודק מכח הראות, וזהו שאמרו ז"ל סימא עינו נותן לו דמי עינו, חרשו נותן לו דמי כולו. וכן מצינו בהקב"ה שהקדים חוש השמע לחוש הראות, שאמר או חרש או פקח או עור.

ולפי זה יהיה ביאור הכתוב "שמועה טובה תדשן עצם", מלבד שכתב השמועה טובה משמחת את הלב כמאור העין, עוד יגיע ממנה תועלת אחרת שהיא מדשנת את הגוף, והזכיר עצם לפי שהעצמות יסודות הגוף.

ובן מצינו במשה רבינו ע"ה שהזהיר לישראל בשתיהן, והקדים שמיעה לראיה אמר (דברים ו' ד') שמע ישראל, ואחר כך אמר (שם י"א כ"ו) ראה אנכי נתן לפניכם. וכן ישעיה הקדים השמיעה ואמר (ישעיה לג ט"ו) אוטם אזנו משמוע דמים ועוצם עיניו מראות ברע" עכ"ל.

ובעניותי לא הבנתי היטב מה ראה הביא רבינו בחיי ז"ל ששמיעה גדולה מראיה, מזה שמשה רבינו הקדים ואמר שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד, לפני שאמר ראה אנכי נתן לפניכם היום ברכה וקללה כנ"ל, והרי משה רבינו ע"ה כמה פעמים הקדים הראיה לשמיעה לפני הפסוק שמע ישראל כמו בדברים שם (ד' ה'): "ראה למדתי אתכם חוקים ומשפטים כאשר צוני ה' אלקי" וגו', הרי שהזהיר בראיה קודם השמיעה וצ"ב. [ושם (א' י"ח): "ראה נתתי לפניכם את הארץ, ושם (פסוק כ"א): "ראה נתן ה"א לפניך את הארץ, ושם (ב' כ"ד) ראה נתתי בידך את סיחון, וכן הוא שם פסוק ל"א עיין שם].

והגאון רבינו יוסף יעבץ ז"ל ממגורשי ספרד בפירושו המופלא על מסכת אבות (פ"ו מ"ב) כה כתב: "אמר שלמה ע"ה מאור עינים ישמח לב וגו', און שומעת תוכחת חיים וגו', יתכוין לומר כי בחוש השמע תלויים חיי הנפש, והזהיר עליו ואמר כי כל שיהיה החוש יותר נכבד והתועלת רב בענין הגוף - כמו כן יהיה בענין הנפש, ולזה ביאר כי חוש השמע תועלתו גדולה מחוש הראות על דרך אומנם חרשו נתן לו דמי כולו כי חוש הראות יספיק לשמח הלב שהוא האב המרגיש בקלות מכל אברי הגוף, אמנם שמועה טובה תדשן עצם, אפילו העצם שהוא רחוק מההרגש מכל אברי הגוף, וזו הבחינה עצמה תלקח בתועלת הנפש, כי און שומעת תוכחת חיים וגו'".

שוב ראיתי דאבוהון דכולהו הוא החסיד רבינו יונה גירונדי ז"ל שבספרו שערי תשובה (ש"ב אות י"ב) כה כתב: "מאור עינים ישמח לב, העיץ אבר נכבד מאד, כי יראו בה את המאורות המשמחים את הלב, ונכבדה ממנו האון, כי ישמעו בה שמועה טובה המדשנת את העצם, שאין בו ההרגשה ולא ידושן, במאור עינים בלתי בתענוג יתר, וכן אמרו ז"ל כי האון נכבדת משאר האברים, שאם סימא את עינו נתן לו דמי עינו, חרשו - נתן לו דמי כולו" עכ"ל.

ובפירושו החסיד רבינו יונה ז"ל לספר משלי (ט"ו ל') כתב: "מאור עינים ישמח לב. האור ירחיב לב האדם, וכן אז"ל ההלכות יבקשו אור וצלילות. ושמועה טובה תדשן עצם. יתרון יש לשמועה טובה, כי מלבד שתשמח הלב השומע תדשן עצמותיו, הנה כי רבה תועלת המגעת מן האון מאשר הגיע מן העיץ, ופירט שלמה ע"ה באחת מן התועלת כי רבות הנה, ואמרו רז"ל חרשו נתן לו דמי כולו. ואחרי שהתבאר שהאון אבר נכבד מאד גם מן העיץ שהוא אבר נכבד, מה מאוד שתגדל החובה לעבוד בו את הבורא יתברך ורע ומר להשכיתו ממעשיו על כן סמך אחריו און שומעת תוכחת חיים וגו'". [ובס"ד כבר כתבתי והראיתי בחיבורי שרבינו בחיי ז"ל השתית דבריו על חיבורי רבינו יונה ז"ל ובמקומות הרבה מעתיק דבריו בסתם ועיין בהקדמתו לביאורו לתורה ועיין בחיבורי שובי השולמית ח"א (דף כ"ב, ודף ל"ד), ובחיבורי זרע חיים (דף קע"ז), ובחיבורי וזאת ליהודה (דף קל"ג) ועוד].

אלא שלכאורה יש לעיין שבנדרים (ס"ד ב') רז"ל אמרו ארבע חשובים כמת והזכירו סומא, ולא הזכירו חרש, ולהאמור בקל וחומר היה להם להזכיר גם חרש, ועיין.

ומצאתי לגאון המני"ח ז"ל בספר משנת חכמים (סימן מ"א): "עיין לבעל מידות הנפש שכתב הואיל וחוש השמע פעולתו בנפש, ליקר מעלתו הוא סמוך לחוש הראות שהוא ראש החושים והחשוב שבהם, והשני לו חוש השמע שהקדימו הנביא ישעיה (ל"ג ט"ו) אוטם אזנו משמוע דמים ועוצם עיניו מראות ברע הנה שכרו אתו וגו'" עיין שם.

ומלבד שלא הזכיר דברי רבינו יונה ורבינו בחיי ז"ל שכתבו להדיא להיפך "דחוש השמיעה גדול יותר מאד מחוש הראיה", "וכח השמע הוא יותר זך ודק מכח הראיה" כנ"ל, עוד קשה שהרי רבינו בחיי ז"ל גם הוא מוכיח זאת ממקרא דישיעה, ואילו בספר משנת חכמים הביא ראיה מפסוק זה עצמו שחוש השמיעה פחות מחוש הראיה, והיותר תמיה שלכאורה הוי כמביא נורא לקיינה שהרי הפסוק בישיעה הקדים שמיעה לראיה, ומינה תשמע דשמיעה גדולה ואיהו קאמר דאחר שהראיה היא ראש החושים הקדים הנביא שמיעה לראיה וצ"ב.

וראיתי לגר"ז ז"ל בספר ליקוטי תורה שלו סוף ספר ויקרא (בהוספות דני"ד ע"ג) שכתב: "כח הראיה מתפשט למטה יותר מכח השמיעה, שכח השמיעה תופס רק קול ודיבור שהוא רוחני, וכח הראיה מתפשט בעשייה גשמית, לפי שהראיה נמשך מחכמה שלכן נקראו החכמים עיני העדה, וכח השמיעה נמשך מהבינה, והחכמה לפי שהיא גבוה יותר נמשכת למטה יותר".

וכל העניין צריך עוד עיון וליבון, ועיין בספר האמונה והבטחון (פרק כ"ד), ובראשית חכמה (שער הקדושה פרק ט'), ובספר כלי יקר ויקרא (י"ט י"ד), ואכמ"ל.

יא. בענין ויקח משה את מטה האלהים בידו

שמות (ד' י"ז): "ואת המטה הזה תקח בידך אשר תעשה בו את האותות, וילך משה וישב אל יתר חתנו ויאמר לו אלכה נא ואשובה אל אחי אשר במצרים ואראה העודם חיים, ויאמר יתרו למשה לך לשלום, וגו', ויקח משה את אשתו ואת בניו וירכבם על החמור וישב ארצה מצרים, ויקח משה את מטה האלהים בידו".

וכתב הרמב"ן ז"ל שם: "ואת המטה הזה תקח בידך אשר תעשה בו את האותות, לא נזכר עדיין במטה רק אות אחת שיהיה לנחש [לעיל פסוק ד'], אבל אשר תעשה בו את האותות אשר אומר אליך, ויראה בעיני כי כאשר אמר ה' למשה בכל נפלאותי אשר אעשה בקרב הודיעו אותן בפרט, אבל הכתוב יקצר, וזה טעם אשר תעשה בו את האותות". והראב"ע ז"ל כתב: "ואמר על המטה מטה האלהים בעבור האות שנעשה בו".

והנה אונקלוס הגר ע"ה תרגם שם (פסוק כ'): "ודבר משה ית אתתיה וית בנוהי וארכבון על חמרא ותב לארעא דמצרים, ונסיב משה ית חוטרא דאתעבידו ביה נסין מן קדם ה' בידיה" עכ"ל, וכיוצא בזה בתרגום המיוחס ליונתן שם: "ונסיב משה ית חוטרא דנסב מן גנוניתא דחמוי וכו' וביה אתעבידו נסין מן קדם ה' בידיה".

ובעניותי לא הבנתי מה שכתבו "ית חוטרא דאתעבידו ביה נסין", והרי לא נעשה במטה רק אות אחד ותו לא וכדכתבו הראב"ע ז"ל והרמב"ן ז"ל וצ"ב.



ושמא יש להגיה שבמקום דאיתעבידו, צריך לומר דיתעבידו והוא לשון עתיד, שבמטה האלהים הזה אכן בעתיד יעשו נסים הרבה, אלא שלפי שעה לא מצאתי לי חבר להגיה כן, כי בדקתי בתרגום אונקלוס דפוס סביוניטה, ובתרגום אונקלוס שבספר התאג' דבני תימן, ובאונקלוס שחומש "העמק דבר", ובאונקלוס המדוייק (מהדורת תשס"ו) שהם מוחזקים למדוייקים וכאשר בחנתי כמה פעמים, וגם שם הגירסה כלפינו "דאתעבידו", וכן הוא גם בתרגום המיוחס ליונתן כנ"ל, ואשר על כן לענ"ד עדיין צריך עיון.

יב. בענין ותקח צפרה צר ותכרת את ערלת בנה

שמות (ד' כ"ה): "ותקח צפרה צר ותכרת את ערלת בנה, ותגע לרגליו ותאמר כי חתן דמים אתה לי, וירך ממנו אז אמרה חתן דמים למולות".

ובתרגום המיוחס ליונתן בן עוזיאל שם כה תרגם: "ונסיבת צפורה טינרא, וגזרת ית ערלת גרשום ברה, ואקריבת ית גזירת מהולתא לרגלוי דמלאך חבלא, ואמרת חתנא בעא למיגזור וחמוי עכיב, וכדון דם גזורתא הדין יכפר על חתנא דילי".

ובתב רבינו בחיי ז"ל שמות (י"ח ד): "ושם האחד אליעזר, היה ראוי לומר ושם השני, ועל דרך הפשט זה מיוחד לאמו וזה מיוחד לאביו, גרשום שהיה הבכור היה מיוחד לאמו, ועוד שהצילתו מן המיתה כענין שנאמר ותקח צפורה צר, ואליעזר היה מיוחד למשה שקראו כן על שם הצלתו".

ומפורש בדבריו שצפורה מלה את גרשום, והוא היה בסכנת מיתה, ואתיא הא כשיטת המיוחס ליותן בן עוזיאל ודוק.

וראיתי בספר שפתי כהן שם שכה כתב: "שמעתי שמה שנתרשל למולו הוא מפני שנשבע ליתרו שהבן הראשון יהיה לעבודה זרה, ולכך לא מלו כשהיה בביתו, וכשיצא חוץ מביתו שלא היה ברשותו היה לו למולו, ונתרשל ולכך נענש, ולפי זה הפירוש זה הבן הוא גרשום, וכל המפרשים אמרו שהוא אליעזר, וכן פירש רש"י ז"ל".

חנה מה שכתב רש"י ז"ל שפירש שזה אליעזר - כן הוא במפורש במדרש שמות רבה שם (פ"ה ס"ח): "ויהי בדרך במלון, חביבה מילה שלא נתלה למשה עליה אפילו שעה אחת, לפיכך כשהיה בדרך ונתעסק במלון ונתעצל למול **לאליעזר** בנו מיד ויפגשוהו ה' ויבקש המיתו" ודוק.

ובתב הגאון מהרז"ו ז"ל בפירושו למדרש שם: "ונתעצל למול לאליעזר בנו, שמאחר שהיה למשה שני בנים שם הבכור גרשום, ובר"פ יתרו כתוב ואת שני בניה שזה היה בשנה השניה מתחילת שליחותו, ולפי אומרים במדרש דברים רבה (ס"פ י"א) שמיום שנראה לו השי"ת בסנה פירש משה מאשתו, וכן הוא בספר הזהר הקדוש [ח"ב דרכ"ב ע"א, וח"ג דק"פ ע"א], אם כן בהכרח שהוא אליעזר שנולד בתחילת שליחותו, וגרשום נולד מיד כשלקחה לצפורה כמו שכתוב בשמות (ב' כ"ב), ובמכילתא ר"פ יתרו אמרו שזה היה על גרשום בנו הבכור שנתרצה משה יתרו שימסרנו לעבודה זרה ולא מל אותו, ועיין מה שכתבתי לעיל (פ"א ס"ס ל"ג)".

הרי שהגאון מהרז"ו ז"ל הביא לנו שבמכילתא מתבאר להדיא שאת גרשום מלו ולא את אליעזר ולפי זה התרגום המיוחס ליונתן בן עוזיאל כמכילתא, ואכן כבר כתבתי בחיבורי הדר יעקב ח"ב (סימן כ' הערה ו'): "ודע כי דרך לימודי ראיתי והתבוננתי בס"ד שמנהגו של התרגום המיוחס ליונתן בן עוזיאל להיות (עפ"ד) בנוי על מדרש חז"ל המיוחד לאותו חומש, שעל ספר **בראשית** התרגום המיוחס ליונתן השתית ויסד תרגומו על מדרש **פרקי רבי אליעזר** ואחריו נמשך, שמדרש פרקי רבי אליעזר הוא מיוחד לחומש בראשית, ועל חומש **שמות** התרגום המיוחס ליונתן השתית ויסד תרגומו על **המכילתא**, ועל חומש **ויקרא** התרגום המיוחס ליונתן השתית ויסד תרגומו על **הספרא**, ותן דעתך ותווכח בזה, ועייין בחיבורי תורת יעקב (ר"ס נ"ח), ובקונטרס אחרון לחיבורי תורת יעקב (סימן י"ג דף תקנ"ח), ועוד שם (סימן ס"ב דף תקמ"ד), ובחיבורי טוב להודות ח"ג (סימן ט) וצרף לכאן", ובחיבורי הנכחי לעיל (סימן), ולקמן (סימן) ומכאן ראייה נוספת ליסוד זה ודוק. ומה שהרב שפתי כהן לא ראה לתרגום המיוחס ליונתן שתרגם להדיא שהבן היה גרשום כנ"ל, היינו משום שכבר כתבתי במקומו בס"ד שכל חכמי הדור ההוא כמו הרב שפתי כהן ומהר"ם אלשיך וכו', לא נודע להם כלל מתרגום המיוחס ליונתן ולא בא להם ספר זה, ולא תראה בחיבוריהם שהזכירהו כלל ועיקר, ולכן אין תימה בזה שלא ראה דברי המיוחס ליונתן בן עוזיאל, אבל היה לו להזכיר דברי רז"ל במכילתא ורבינו בחיי ז"ל הנ"ל.

ומצאתי לרבינו יעקב בעל הטורים ז"ל שמות (י"ח ג'): "שם האחד גרשם כי אמר גר וגו', ושם האחד אליעזר כי אלהי אבי בעזרי וגו', ואין כתיב כאן "כי אמר", איכא למימר א"כי אמר" דלעיל קאי, ועל גרשם כתיב "כי אמר" כי יש דרש במדרש [מכילתא ר"פ יתרו] כשנתן יתרו בתו למשה הוצרך להתנות שיהיה הבן הראשון לעבודה זרה, ולכך לא נימול עד שפגעו המלאך בדרך וביקש להמיתו, אז מלתו צפורה ומחלה לו התנאי שהתנה עם אביה. לכן בכאן כתיב "כי אמר" כלומר אמר נגלה לכל כי אנוס היה על תנאי הזה, כי גר היה והוצרך לעשות מאמר יתרו. ומכל מקום על התנאי יצא ממנו יהונתן שנעשה כומר לפסל מיכה. לכן לא כתיב "כי אמר" על אליעזר כי לא היה רוצה לגלות שהרג את הנפש ורצה פרעה להרגו. ומיהו בנדרים (ל"א ב') משמע שאליעזר בן משה לא נימול עד שפגעו המלאך, שאמר משה אמול ואצא לדרך סכנה הוא לתינוק, וזה היה אליעזר שמשבא למצרים לא מצינו שהיה לו בן אחר כן".

ולפי דברות הרב בעל הטורים והרב שפתי כהן ז"ל שמשה הוזקק להשבע ליתרו כנ"ל, תבין דברי המיוחס ליונתן בן עוזיאל שתרגם: "ואמרת חתנא [זה משה רבינו ע"ה] בעא למיגזור וחמוי [זה יתרו] עכיב ודוק.

ולפי שיטת המכילתא ותרגום המיוחס ליונתן צפורה מלה את בנה **גרשום** כנ"ל, ותראה שתיבות "ערלת בנה" שעולים תקנ"ד, בגימטריא "האם מלה לגרשום בנה", ולשיטת המדרש רבה צפורה מלה את **אליעזר** בנה, ותראה שתיבות "ערלת בנה" בגימטריא "זה אליעזר בן למשה" ודוק היטב.

ובהיותי בזה ראיתי בקובץ התורני היקר "המאסף" שנת תרס"א (שנה שישיית חוברת ו' דע"ט ע"א) שהרה"ג רבי יוסף חיים פראג ז"ל כתב שגם על פי הסוד יש לעשות מצות מציצה דמילה בפה דוקא, וכמו שכתב מהרז"ו בשער הפסוקים ובספר הליקוטים ע"ש, והביא עוד רמז משם

רבינו האר"י ז"ל "צפורה" אותיות צור פה, כלומר שמלה את בנה ב"צור", ו"כפה" עשו מציצה, ואכן מילה גימטריא פה, ועיין בהערה שם שהאריכו שאכן לפי הסוד יש למצות כפה דוקא.

וסיים שם הרה"ג הנ"ל: "וראיתי לתרגום יונתן בן עוזיאל שתרגם שצפורה מלה את גרשום ולא את אליעזר, אבל מדברי רבותינו מוכח שמלה את אליעזר שנוולד בו ביום עיין נדרים (ל"ב ב) ועבודה זרה (כ"ז א) ובפירוש הראב"ע והרמב"ן, ודוחק לומר שיונתן בן עוזיאל תנא ופליג".

הנה מה שכתב שמדברי רבותינו מוכח שצפורה מלה את אליעזר, בודאי נתכוין כהוכחת בעל הטורים כנ"ל, ועיין רמב"ן ז"ל שציין אליו, אמנם היה לו לציין לדברות רז"ל במדרש שמות רבה ששם אמרו במפורש דלאליעזר מלו, ושכמכילתא מברואר כדברי התרגום המיוחס ליונתן בן עוזיאל שלגרשום מלו וכנ"ל.

ועל דבריו: "ודוחק לומר שיונתן בן עוזיאל תנא ופליג", כתב העורך הוא הגאון רבי בן ציון קואניקה ז"ל (הערה ב'): "זה תמוה כי יונתן בן עוזיאל היה מתלמידי הלל הזקן בזמן הבית והיה הגדול שבתלמידיו עיין סוכה (כ"ח א)".

ולבאורה מהתימה על הני תרי רברבי ז"ל שלא ידעו לפי שעה ידיעה מפורסמת שהתרגום המיוחס ליונתן בן עוזיאל אינו מהתנא יונתן בן עוזיאל תלמיד הלל הזקן אלא הוא תרגום מאוחר, וכמו שכתבו רבים ושלמים ועיין לחיד"א ז"ל בספר שם הגדולים חלק ספרים (מערכת ת' אות צ"ו), ובשו"ת זכר יהוסף (סימן קכ"א), ובספר משנת יעקב שור (דף מ"ג ודף ק"ט), ועיין בזה באריכות בחיבורי יגדיל תורה (סימן ס"ו), ובחיבורי מנוחת שלום ח"ד (סימן כ"א) ושם ח"ה (סימן ל"ה והערה ט') ושם נסמן בס"ד. [ויש לציין בקובץ "המאסף" אם בחוברות הבאות העירו על כך, וכעת אינם תחת ידי, ורשמתי למזכרת].

יג. בענין טעם שבני לוי לא נכללו בגזירת השיעבוד במצרים

שמות (ה' ד'): "ויאמר אלהם מלך מצרים למה משה ואהרן למה תפריעו את העם ממעשיו לכו לסבלתיכם".

ופירש רש"י ז"ל: "תפריעו את העם ממעשיו, תבדילו ותרחיקו אותם ממלאכתם ששומעין לכם וסבורים לנוח מן המלאכה וכו'. לכו לסבלותיכם, לכו למלאכתכם שיש לכם לעשות בבתיכם. אבל מלאכת שיעבוד מצרים לא היתה על שבטו של לוי, ותדע לך שהרי משה ואהרן יוצאים ובאים שלא ברשות".

וזו לשון רבינו החזקוני ז"ל שם: "לכו לסבלתיכם, הטעם מפני מה זכו שבטו של לוי להיות חפשים משעבוד מצרים, כששעבדו מצרים בישראל מתחילה היה פרעה משעבד עצמו עמהם כדי שיתאמצו במלאכה כדרשינן בפרך כפה רך, באותה שעה נזכר שבטו של לוי מה שצוה יעקב בשעת פטירתו שלא ישארו לוי לפי שהיה עתיד לשאת את ארון קודש, ולא רצה לשעבד את עצמו, ולא הכריחם פרעה, מיום ההוא והלאה הוקבע להיות משועבד כל מי שעבד עצמו. ועוד נמצא באגדה, אברהם מסר כל קבלת התורה ליצחק, ויצחק ליעקב, ויעקב ללוי, ולוי וזרעו

הושיבו ישיבות במצרים, ולפי שלא היו יודעים שום מלאכה ולא נסו בה רק בתורה היה כל עסקיהם, לא נשתעבדו במצרים."

והוסיף רבינו מהר"ל ז"ל בספר גור אריה שם: "שבטו של לוי לא נשתעבדו. ואם תאמר ומאי שנא שבטו של לוי שלא נשתעבד מכל שאר השבטים, וגזירת כי גר יהיה זרעך על הכל, יש לומר דכתיב "כי גר יהיה זרעך", ואילו שבטו של לוי היה חלק גבוה, כי יעקב נתן אותו למעשר כדאיתא במסכת בכורות, והיה הוא כולו לגבוה, ולכך לא היה בכלל השעבוד. ואם תאמר ופרעה שהיה רשע למה לא היה משעבד את שבטו של לוי, ואפשר יש לומר כי פרעה בשביל זה גם כן, שהיה מתיירא מן הנבואה "כי גר יהיה זרעך ועבדום וענו גם הגוי אשר יעבודו דן אנכי" ולפיכך אמר שלא ירצה לשעבד את כולם, והכתוב אמר "כי גר יהיה זרעך" - כל זרעך, ומפני כי שבטו של לוי היה חשוב, אמר הנה אפסור מן השעבוד שבטו של לוי כדי שיהיה נחת רוח בזה. ולא ידעו כי שבט לוי הוא לשמים, והיה מקוים "כי גר יהיה זרעך ועבדום אותם", שהם זרעו ואינם חלק ה'. ויש מפרשים מפני כי יעקב היה נוהג כבוד בשבטו של לוי, כי לא נשא לוי ארונו של יעקב, ובשביל כך פרעה גם כן היה נוהג כבוד בהם ולא שעבד אותם. ומכל מקום צריך לטעם הראשון, דהא כתיב "כי גר יהיה זרעך", ומשמע כל זרעך, והרי שבטו של לוי לא נשתעבד, אלא כמו שאמרנו, ובספר גבורות ה' הארכנו עוד."

וראיתי בספר זרע שמשון פרשת שמות (אות ט"ו) שכתב: "יש ליתן טעם מפני מה לא היה שיעבוד מצרים על שבט לוי, משום שהגלות נגזר על מי שיטול חלק בארץ ישראל, וכדאיתא במדרש בראשית רבה (פ"ב ס"ב) הובא ברש"י בראשית (ל"ו ז') על הפסוק וילך אל ארץ מפני יעקב אחיו, מפני שטר חוב של גזירת כי גר יהיה זרעך המוטל על זרעו של יצחק, אמר אלך לי מכאן, אין לי חלק לא במתנה שנתנה לו הארץ הזאת ולא בפרעון השטר, ולפי זה יש לומר דרק ישראל שנטלו חלק בארץ מחוייבים לקבל שיעבוד, אבל בני לוי שלא נטלו חלק בארץ פטורים, ומשום כן לא נשתעבדו שבט לוי במצרים."

ויש להבין מדוע מה שאכן שבט לוי קבל ארבעים ושמונה ערים בארץ ישראל, זה לא נקרא שנטלו חלק בארץ ישראל, וכה כתב הרמב"ם ז"ל בחיבורו הגדול הלכות שמיטה ויובל (ר"פ י"ג): "שבט לוי אף על פי שאין להם חלק בארץ, כבר נצטוו ישראל ליתן להם ערים לשבת ומגרשיהם, והערים הם שש ערי מקלט ועליהן שתיים וארבעים עיר, וכשמוספיין ערי מקלט אחרות בימי המשיח הכל ללוים, מגרשי הערים כבר נתפרשו בתורה שהם שלשת אלפים אמה לכל רוח מקיר העיר וחוצה, שנאמר מקיר העיר וחוצה אלף אמה סביב, ולהלן הוא אומר ומדותם מחוץ לעיר את פאת קדמה אלפים באמה וגו' אלף הראשונים מגרש ואלפים שמודדין חוץ למגרש לשדות וכרמים. ונותנין לכל עיר בית הקברות חוץ לתחום זה שאין קוברין מתייהם לתחום עריהם שנאמר ומגרשיהם יהיו לבהמתם ולרכושם ולכל חייתם לחיים נתנו ולא לקבורה" עכ"ל, וגם כאן יש להבין כנ"ל, מדוע נקרא שאין ללוי חלק בארץ ישראל אחר שקיבל ארבעים ושמה ערים וכנ"ל.

ועוד יש להבין מה שכתב רש"י ז"ל: "אבל מלאכת שיעבוד מצרים לא היתה על שבטו של לוי, ותדע לך שהרי משה ואהרן יוצאים ובאים שלא ברשות". ולכאורה מה זו ראייה ממשה ואהרן שלא היו בשיעבוד שאכן כל שבט לוי לא היה בשיעבוד, כי יש לומר שמה שמה לא

היה בשיעבוד כי גדל אצל פרעה כבנו, ומה גם עכשיו הוא מנהיג ישראל ועשה אותות ומופתים לפני פרעה, לכך לא שעיבדו למשה, והא ראייה שלא רצה פרעה כעת להורגו על שבזמנו הרג הנוגש המצרי.

והוא הדין והוא הטעם על שאהרן שלא היה בשיעבוד, כיון שהיה מנהיגם של ישראל קודם משה, וכדפירש רש"י ז"ל עצמו שם (ד' י'): "שלא היה משה רוצה ליטול גדולה על אהרן אחיו, שהיה גדול הימנו, ונביא היה שנאמר הלא אהרן אחיך הלוי וגו' ועוד נאמר לעלי הכהן הנגלה נגליתי אל בית אביך בהיותם במצרים הוא אהרן וכמאמרם במדרש תנחומא (פרשת שמות ס"ז), וכן במדרש שמורת רבה שם: "את סבור שמא עכב משה שלא רצה לילך אינו כן אלא כמכבד לאהרן, אמר משה עד שלא עמדתי היה אהרן אחי מתנבא להם במצרים שמונים שנה הוא שכתוב ואודע להם בארץ מצרים, ומנין שאהרן היה מתנבא להם במצרים שכך הוא אומר ויבא איש אלהים אל עלי ויאמר אליו כה אמר ה' הנגלה נגליתי אל בית אביך בהיותם במצרים וגו', אמר משה כל השנים האלו היה אהרן אחי מתנבא ועכשיו אני נכנס בתחומי של אחי", ויש ליישב.